

Srednjovjekovni rukopisni primjerak Avicenina medicinskog djela *Cantica canticorum cum commento Averrois* iz Metropolitanske knjižnice u Zagrebu¹

U radu se prikazuje istraživanje rukopisnog primjerka medicinskog djela *Cantica canticorum cum commento Averrois* koji se čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, a prijepis je nastao u 14. stoljeću. Navedeni je kodeks podvrgnut paleografskoj i ortografskoj analizi te povijesno-medicinskoj konceptualizaciji sadržaja. Uz iznošenje dosad nepoznatih podataka o ovom kodeksu, u radu se daje i pregled ostalih srednjovjekovnih medicinskih kodeksa koji čine dio fonda Metropolitanske knjižnici, kao i drugih pohranjenih u ostalim knjižnicama u Hrvatskoj te se iznose rezultati njihovih dosadašnjih istraživanja. Rad ističe srednjovjekovne medicinske kodekse, a napose analizirani Avicenin kodeks, kao važne artefakte za praćenje putova širenja znanja te percepcije antičke medicinske i filozofske misli unutar arapskih i srednjovjekovnih medicinskih doktrina.

Uvod

U ovom radu iznosimo rezultate provedene analize rukopisnog medicinskog djela *Cantica canticorum cum commento Averrois* arapskog filozofa i liječnika Avicene (Ibn Sina) (980 – 1037) koje je tijekom 12. stoljeća svojim komentarima popratio arapski učenjak Averroes (Ibn Rušd) (1126-1198). To je djelo s arapskog na latinski jezik krajem 13. stoljeća preveo liječnik Armengaud Blažev iz Montpelliera, a jedan rukopisni primjerak pohranjen je i u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu. Rukopisni primjerak analiziran je s paleografske i ortografske strane te je iznesen i sâm sadržaj rukopisa, kao i njegova uklopljenost u tekovine antičke i arapske medicine. U radu donosimo i popis srednjovjekovnih medicinskih kodeksa koji se čuvaju u Metropolitanskoj knjižnici, potom pregled ostalih srednjovjekovnih medicinskih rukopisa koji se čuvaju u drugim ustanovama u Hrvatskoj, kao i dosadašnjih istraživanja samih kodeksa.

¹ Rad je nastao kao rezultat projekta br. 6762 „Hrvatska znanstvena i filozofska baština: transferi i apropijacije znanja od srednjeg vijeka do dvadesetog stoljeća u europskom kontekstu“, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Samim radom željeli bismo usmjeriti pozornost znanstvene i šire zajednice na značenje srednjovjekovnih medicinskih rukopisa za povijesno-medicinska i znanstveno-filozofska istraživanja, ali i istaknuti ih kao vrijedne artefakte za praćenje putova širenja znanja te percepcije antičke medicinske i filozofske misli unutar arapskih i srednjovjekovnih medicinskih doktrina. Jednako tako, ovim radom željeli bismo upozoriti na postojanje većeg broja srednjovjekovnih medicinskih kodeksa unutar tada male knjižnice Zagrebačke biskupije, usprkos činjenici što Zagreb tada nije bio sveučilišni centar, što je pokazatelj uklopljenosti naših prostora u onodobne trendove i europska intelektualna i znanstvena gibanja te prijenose znanja.

*Bilježenja i istraživanja medicinskih kodeksa u
Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu*

Metropolitanska knjižnica (Metropolitana) u Zagrebu knjižnica je Zagrebačke nadbiskupije i Prvostolnog kaptola zagrebačkog te je najveća i najvažnija crkvena knjižnica u Hrvatskoj. Tijekom povijesti Metropolitana je svoj fond bogatila ostavštinama biskupa i kanonika. Iako je većina knjiga liturgijske namjene, Metropolitana posjeduje i knjige pravnog i medicinskog sadržaja koje su se koristile za studij. Za vrijeme biskupa Stjepana Babonića u 13. stoljeću i Augustina Kažotića početkom 14. stoljeća,² Zagrebačka biskupija doživljava duhovni, kulturni i društveni procvat. Ti biskupi poticali su obrazovanje, osnivali škole, dovodili redovnike, brinuli se o siromašnima i sveukupno utjecali na kvalitetu života samog Zagreba.³

Najstariji poznati sačuvani imovnik zagrebačke katedrale jest onaj iz 1394 te se smatra prvim sigurnim dokazom o postojanju Metropolitanske knjižnice.⁴ Većina kodeksa s popisa u tom inventaru i danas se nalazi u knjižnici. U tom inventaru zabilježeno je 111 rukopisa u fondu knjižnice, a dva rukopisa u popisu liturgijskih predmeta. Iz inventara razvidno je kako su knjižnični fond činili uglavnom tekstovi biblijske, pravne, liturgijske, filozofske i teološke tematike. Sljedeći poznati imovnik zagrebačke katedrale, prema Lukinoviću, potječe iz oko 1420. Riječ je o imovniku koji je I. K. Tkalčić pogrešno datirao u sredinu 14. stoljeća.⁵ Broj knjiga zabilježenih u tom imovniku nešto je veći, no i tu se ne spominju knjige medicinskog sadržaja. Prvi imovnik u kojem nalazimo i kodekse medicinske tematike, prema Lukinoviću, potječe iz oko 1430, a njega također Tkalčić pogrešno datira

² O biskupu Kažotiću vidi opširnije u: ŠANJEK 1979: 133-154.

³ O Metropolitanskoj knjižnici vidi opširnije u: MAGIĆ 2012.

⁴ LUKINOVIĆ 1982: 66-89.

⁵ TKALČIĆ 1881: 119-149.

u 1425. U njemu je u poglavljima *Sequuntur libri medicinales* i *Sequuntur libri arcium et etiam aliqui medicinales* donesen popis medicinskih rukopisa koji su tada zasigurno bili u posjedu zagrebačke katedrale. Potrebno je istaknuti kako nijedan od navedenih imovnika nije sačuvan u cijelosti pa ne možemo preciznije odrediti kada su medicinski rukopisi došli u posjed Metropolitane. Također, od ukupno sačuvanih 12 imovnika do 1700, samo je u prvim trima imovnicima biblioteka tako detaljno zabilježena jer se kasnije popisuju samo liturgijske knjige.

Postoji teza da je većinu rukopisa medicinskog sadržaja u Metropolitanu donio biskup Jakov iz Piacenze, koji je prije biskupovanja, nakon završetka studija, kratko bio profesor medicine u Bologni (1322); potom je bio prepošt u Požunu i osobni liječnik ugarsko-hrvatskoga kralja Karla I. Anžuvina. U razdoblju od 1333 do 1343 bio je biskup čanadski, a od 1343 do 1348 biskup zagrebački. Budući da je i sâm bio liječnik, još za studija 1319, vođen znanstvenom znatiželjom, s nekolicinom je kolega otuđio leš iz nekoga groba da bi ga secirao, što je u ono doba bilo strogo zabranjeno. Uz to se bavio i raznim teorijskim pitanjima tadašnje medicine pa se vjeruje da je upravo on iz Avignona u Zagreb donio veći broj medicinskih rukopisa jer je pri zagrebačkoj katedralnoj školi namjeravao osnovati i medicinski tečaj.⁶

Znanstveni interes za proučavanje medicinskih kodeksa pobudio se najprije u Janka Barlea koji je nakon što je I. K. Tkalčić 1881 objavio dva imovnika prvostolne zagrebačke crkve, krenuo u potragu za medicinskim rukopisima navedenim u imovnicima koji su se tada nalazili u Metropolitanu. Rezultate svojeg istraživanja objavio je 1902 u *Liječničkom vjesniku* u radu „O zdravstvu starog Zagreba. Zdravstvena pravila i liečničke knjige“, u kojem je od dvadeset i osam rukopisa koji se navode u imovniku, Barle naveo njih deset, i to ovim redoslijedom: 1. *Avicena Cantica Cantorum cum Commentario Averois*. Rukopis počinje s *Cantica canticorum*, a završava: *ex quo perfeci librum istum*. Barle navodi kako je pisan na pergameni većim i manjim pismenima, dok su inicijali crvene boje. (28, 5/294); 2. *Galieni Commentaria super Hypocratis aphorismis*, kojem je pripojen *tractatus medicus*. Barle navodi da je „početak rukopisa manjkav ali da je rukopis pisan vrlo liepo, a osobito nekoje inicijale, izvedene majstorski modrom i crvenom bojom.“ (2, 3/36); 3. *Rabi Moysis Libri scibilia medicinae*. Barle zamjećuje da je „liepo sačuvan rukopis na pergameni s crvenim inicijalima.“ (27, 2/153); 4. *Gordoni Bernardi Tractatus de conservatione vitae humanae*. Barle navodi da rukopis broji 140 lista na pergameni te da su osobito liepi inicijali izrađeni crvenom i modrom bojom. (17, 6/220); 5. *Albani Petri Tractatus medicus*, pisan na papiru. (8, 5/168); 6. *Isidori Etymologicon*, pisan na papiru. (41, 2/521); 7. *Isidori opera*, pisana na pergameni na 182 lista. Barle pojašnjava kako to djelo „sadržaje i neke stvari iz prirodopisa i zemljopisa, te ne pripada strogo medju

⁶ GRMEK 1990: 31-50.

liečničke knjige“. Na završetku knjige stoje riječi: *Et hic est finis libri Isidori, quem perfecit Andreas, artium doctor; Cathedralis 1488. ipso die s. Ursulae*. Prema Barleu, nije isključena mogućnost da je taj rukopis napisao zagrebački kanonik i arhiđakon katedralni Andrija iz Ivanića (1479 – 1521), koji je bio *decretorum doctor* i profesor bogoslovlja te koji je kasnije postao ostrogonski prepošt. (54, 4); 8. *Tusignani Petri Tractatus medicus super Almansoris*. Barle navodi kako je taj dobro sačuvan rukopis pisan na papiru oko 1400, a sadrži i koledar. (8, 5./168); 9. *Tusignani Petri Tractatus medici*, pisan, prema Barleu, također na papiru s crvenim inicijalima. (2, 5/62); 10. *Tractatus de conservanda sanitate*, pisan, prema Barleu, „francuzkim jezikom na pergameni. Rukopis s crvenim i modrim inicijalima na 88 lista dobro je sačuvan. Osobito je važno, što sadrži latinske bilješke, koje se tiču povijesti grada Padove iz XII. i XIII. stoljeća.“ (3, 9/61)⁷

Naredno istraživanje medicinskih rukopisa zagrebačke prvostolnice objelodanjeno je u djelu *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, nastalom u spomen 850. obljetnice nadbiskupije i objavljenom 1944. U njemu nalazimo dva rada relevantna za ovu tematiku. Antun Markov, tadašnji metropolitanski knjižničar, objavljuje katalog metropolitanskih „riedkosti“, dok liječnik i povjesničar medicine te prvi profesor povijesti medicine u Hrvatskoj Lujo Thaller objavljuje tekst pod naslovom: „Sredovječni medicinski rukopisi zagrebačke stolne crkve“.

U spomenutom *Zborniku*, objavljujući sâm katalog pod poglavljem „Medicina“, Markov također navodi deset naslova, a to su: 1. *Aldebrandin de Siene: Le regime du corps*, MR 92; 2. *Avicena, I. S.: Cantica canticorum*, MR 154; 3. *Galienus: Commentaria super aphorismos Ypocratis*, MR 122; 4. *Gentilis de Fulgineo: De aegritudinibus Ypocratis*, MR16; 5. *Gordonius Bernardus: Liber de conservati-one vitae humanae*, MR 106; 6. *Gradecsak Georgius: Cura experimentalis*, MR 183; 7. *Raby Moyses: Scibilia medicinae*, MR 148; 8. *Simeon Januensis: Calvis sanacionis*, MR 41; 9. *Stephanus: Regalis dispositio* (orig. Ali Abbas: Al maliki), MR 127; 10. *Tussianus, Petrus: Tractatus medicus*, MR 135.⁸

L. Thaller, pozivajući se na Tkalčića i Barlea te vlastita istraživanja, daje daljnji kritički opis medicinskih rukopisa iz Metropolitane. Thaller donekle redigira Barleovo istraživanje, upozoravajući na dodatne fragmentarne rukopise koji se nalaze u pojedinim kodeksima te zaključuje kako su u zagrebačkoj stolnoj crkvi u 15. stoljeću postojala 32 strogo medicinska djela, osam djela koja nisu medicinska, ali imaju veze s medicinom te pet djela koja nisu medicinska i nemaju veze s medicinom, ali bi, kako kaže, „mogla biti važna kod rješavanja nekih pitanja, koja bi mogla biti važna za sredovječnu medicinu“.⁹

⁷ BARLE 1902: 21-24.

⁸ MARKOV 1944: 505-550.

⁹ THALLER 1944: 573-596.

Daljnja istraživanja medicinskih rukopisa proveo je povjesničar medicine Mirko Dražen Grmek koji 1963 unutar publikacije *Rasprave i građa za povijest nauka. Knj. 1* objavljuje opširno istraživanje naslovljeno „Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji“. U istraživanju Grmek detaljnije opisuje rukopise iz Metropolitanske knjižnice te navodi sljedeće kodekse: 1. Zbornik različitih traktata koji sadržava devet različitih djela, šest na starofrancuskom i tri na latinskom, pisan goticom s tragovima karoline, 13 – 14 stoljeće., pod inventarnim brojem MR 92; 2. *Etymologiae Isidori Hispalensis*, karolina-gotica, 13. stoljeće, MR 68; 3. *Secunda pars libris completi qui dicitur dispositio artis medicinae regalis Hali filii Abas*, rukopisna gotica 12 – 14 stoljeće., MR 127; 4. Avicena *Cantica* i traktati Arnalda iz Villanove, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 154; 5. Hipokratovi aforizmi, prognostikon i drugi medicinski traktati, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 16; 6. *Liber rabi Moysy collectus specialiter ex dictis Galeni et Yppocratis continentibus scibilia medicinae sub afforistica forma*, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 148; 7. *De partibus membrorum animatorum et perfectione ipsorum membrorum seu liber de animalibus*, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 144; 8. Zbirni medicinski i alkemistički kodeks, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 41; 9. Zbirni medicinski kodeks, uglavnom djela Bernarda de Gordona, rukopisna gotica, potkraj 14. stoljeća, MR 106; 10. *Tabula ascensionum solis et lunae*, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 75; 11. *Summa theologica veritalis*, rukopisna gotica, 14. stoljeće, MR 82; 12. Zbirni medicinski i astrološki kodeks, rukopisna gotica, početak 15. stoljeća, MR 122; 13. Zbirni medicinski kodeks, rukopisna gotica, početak 15. stoljeća, MR 135; 14. *Breviarium Zagrebiense*, rukopisna gotica, početak 15. stoljeća, MR 29 i pod brojem 15. *Etymologiae Isidori Hispalensis*, rukopis s humanističkom kurzivom, 15. stoljeće, MR 48.¹⁰

Uz navedeno, spomenimo i istraživanja medicinskih rukopisa iz Metropolitanske knjižnice koja je proveo Žarko Dadić. Posebno treba istaknuti njegovu povijesno-znanstvenu sintezu u osam svezaka, pri čemu u prvom svesku *Povijest znanosti i prirodne filozofije u Hrvata (s osobitim naglaskom na egzaktne znanosti)* Dadić donosi poglavlje „Medicinski kodeks iz 15. stoljeća u Arhivu Hrvatske akademije i struktura medicinskih kodeksa kasnog srednjeg vijeka sačuvanih u Hrvatskoj“. U njemu se referira na više medicinskih kodeksa iz Metropolitanske knjižnice, a među njima i na rukopis *Secunda pars libri completi qui dicitur dispositio artis medicinae regalis Hali filii Abas*. Radi se o rukopisu iz 13. ili 14. stoljeća koji predstavlja drugi dio djela *Kitab al-Maliki*, koje je napisao perzijski liječnik Ali ibn Abbas al-Majusi (umro 994), a preveo ga je Stjepan iz Antiohije (Stephanus Antiochenus), najvjerojatnije 1127. U ovom se djelu obrađuje medicinska praksa s osobitim naglaskom na kirurgiju. Nadalje spominje i rukopise

¹⁰ GRMEK 1963: 259-342.

koji sadrže Hipokratove aforizme s Galenovim komentarima te Hipokratov *Pro-nosticum*. Oba su teksta prevedena s arapskog jezika te sadrže i različite recepte s astrološkim uputama. Dadić skreće pozornost i na kodeks pod naslovom *Liber Rabi Moysy specialiter ex dictis Galeni et Yppocratis continentibus scibilia medicinae sub afforistica forma*. Navedeni rukopis sadrži medicinske aforizme koje je napisao židovski filozof i liječnik Moses ben Maimon, poznat kao Maimonides (1135 – 1204). Radi se o zbirci 1500 aforizama napisanih na temelju Galenovih i Hipokratovih radova, popraćenih s 42 Maimonidesove kritičke primjedbe. Iz iste Metropolitanske knjižnica upozorava i na kodeks koji sadrži medicinske tekstove trojice talijanskih liječnika: Pietra d'Abana (*Consilia magistri Gentilis de Fulgineo et primo de egritudinibus cerebri*), Gentilea de Foligna (*Recepte Petri de Tussignano super nono Almansoris*) i Pietra de Tossignana (*Petri de Abano tractatus brevis et utilis de venenis*).¹¹

Iako su svaki od navedenih istraživača – Barle, Thaller, Markov, Grmek i Dadić – dali ponešto drugačije popise i analize medicinskih rukopisa, ubrajajući u njih i one koje drugi možda nisu smatrali čisto medicinskim ili upućujući na dodatne fragmente i rukopise koji su uvezeni uz pojedina druga djela, važno je napomenuti da sva četiri istraživanja bilježe postojanje značajnih povijesno-medicinskih rukopisa u knjižnici zagrebačke prvostolnice te redom upućuju kako se sami naslovi medicinskih rukopisa mogu postaviti uz bok djelima koja su se u to davno vrijeme nalazila u knjižnicama europskih sveučilišnih centara.

Ostali srednjovjekovni medicinski kodeksi

Osim srednjovjekovnih medicinskih rukopisa pohranjenih u Metropolitani, Grmek i Dadić skreću pozornost i na srednjovjekovne rukopise medicinskog sadržaja koji se čuvaju i u drugim knjižnicama ili arhivima. U prvom redu, važno je istaknuti rukopis *Ephemerides – Medica* koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Nastao je u Njemačkoj nakon 1427. i pisan je goticom. U Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti je došao poklonom znamenitog sakupljača predmeta iz područja narodne medicine, dr. Stanka Sielskog, koji je taj kodeks pronašao kod jedne obitelji u Travniku.¹² Prema Grmekovim istraživanjima, navedeni je rukopis priručni kompendij cjelokupne medicine. Temelj su mu djela medicinske škole u Salernu iz 12. stoljeća te onodobna gledišta astrološke medicine. Značenje astrološkog tumačenja vidljivo je, kako naglašava Dadić, već iz same početne rasprave, gdje se nalaze kalendar i pravila komputusa kako bi se objasnili brojni pojmovi važni za tumačenje

¹¹ DADIĆ 2015: 438.

¹² Isto.

astrologije i povezane astrološke medicine. Stoga su u njemu napisane upute s pomoću kojih se određuje dan u tjednu i vrijeme Mjesečevih faza te upute za upotrebu dobivenih podataka. Slijedi uvod u astrološku medicinu koji tumači pojam nebeskih kuća, odnosno zvijezda u zodijaku te položaja Mjeseca, prema kojem se određivalo povoljno i nepovoljno vrijeme za puštanje krvi. Uz ulogu Mjeseca pri činu puštanja krvi, u rukopisu se navodi da zrak mora biti svijetao i ne jako hladan. Obrazlaže se kako je utjecaj zvijezda i planeta odlučujući za tijek bolesti, odnos elemenata i tjelesnih sokova te samo djelovanje ljekovitih supstancija. Isti je kodeks značajan i zbog toga što donosi popis različitih lijekova koji su se koristili u vremenu kada je nastao te stoga na određen način daje i pregled srednjovjekovne farmacije. Navedeni su jednostavni i složeni pripravci koji, prema Grmeku, odgovaraju farmakopeji kasnog razdoblja salernitanske škole (popis lijekova Matthaëusa Plateariusa iz Salerna).¹³

Osim u Metropolitanskoj knjižnici te Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, srednjovjekovni medicinski rukopisi pohranjeni su i u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, gdje se čuva rukopis *Isidorus Hispalensis. Origines sive Etymologiae, liber. XII, cap. IV, 40-45 (de serpentibus); cap. V, 1-8 (de vermibus)* iz 11/12. stoljeća u fragmentu koji do sada nije potanko istražen.¹⁴ U istom gradu, u Knjižnici dominikanskog samostana, pohranjen je i tzv. Zbirni medicinski kodeks, Cod. 36-VII-2, iz 15. stoljeća, koji sadrži sljedeće tekstove: 1. *Silani de Nigris super nonum librum Almansoris de omnibus egritudinibus a capite usque ad pedes* (ff. 1-91v); 2. *Sigismundi de Polocastris questio de actuacione medicinarum* (ff. 96-117v); 3. *Queritur utrum medicina subalternetur naturalis philosophie* (ff. 118-133).

O potonjem rukopisu pisali su Grmek i Dadić, navodeći kako su autori tekstova talijanski liječnik i profesor u Paviji Syllano de Nigris i Sigismondo de Polcastro. Grmek i treći tekst unutar kodeksa *Queritur utrum medicina subalternetur naturalis philosophie* pripisuje Sigismundu de Polcastru. Rukopis je vjerojatno iz Padove u Dubrovnik donio liječnik Gaspar Crivellari.¹⁵ Daljnja će istraživanja zasigurno otkriti postojanje medicinskih rukopisa i u pojedinim drugim knjižnicama koje za sada nisu dostupne i bibliotečno obrađene.

Urjuza fi'l tibb –Avicennae Cantica

U Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom MR 154 pohranjen je rukopis pod naslovom *Incipiunt Cantica canticorum Avicenne cum commento Averois*. Riječ je o komentaru na djelo *Urjuza fi'l tibb (Avicennae Cantica)* najuglednijeg

¹³ GRMEK 1955: 151-171; DADIĆ 2015: 438-443.

¹⁴ ČUČIĆ I KRASIĆ 2010: 16.

¹⁵ GRMEK 1963: 272.

araboislamskog liječnika, prosvijećenog filozofa, pjesnika i mislioca Avicene ili Ibn Sine. Avicena, podrijetlom Perzijanac i učenik poznatog araboislamskog filozofa i mistika Alfarabiusa (872 – 950), komentatora Aristotelovih spisa, nastojao je dovesti u sklad aristotelizam i platonizam, a vjeru uskladiti s razumom. Vjeruje se da je napisao oko 450 djela, od kojih je 250 poznato, a ona uključuju područja filozofije, teologije, medicine, psihologije, fizike, astronomije, alkemije i glazbe. Na polju medicine Avicena se, uz Hipokrata s Kosa (oko 460 pr. Kr. - 380 pr. Kr.) i Galena iz Pergama (129-200), smatra ocem medicinske nauke. *Kitab al-Qanun fi al-tibb*, općepoznat kao *Canon Medicinæ*, najvažnije je od njegovih medicinskih djela koje predstavlja kodifikaciju grčkoarapske medicinske misli do njegova vremena, obogaćenu i dopunjenu njegovim vlastitim znanstvenim spoznajama i neovisnim promatranjima.¹⁶ *Canon* je s arapskoga na latinski prvi preveo Gerardo iz Cremone (oko 1114 - 1187) u 12. stoljeću, a tijekom čitavog srednjeg vijeka bio je glavni medicinski udžbenik i zaštitni znak skolastičke medicine.

Urjuza fi'l tibb također je važno Avicenino medicinsko djelo koje je, za razliku od *Canona*, napisano u metru *rajaz*, a sastoji se od 1326 stihova te se smatra poetskim sažetkom *Canona*. Sama rima i poezija često su se u Avicenino doba koristile za znanstveno pisanje te su se smatrale učinkovitom metodom za pamćenje znanstvenih informacija i podizanje interesa učenika i studenata za teške znanstvene teme. Stoga je i glavna svrha sastavljanja ovog djela bila stvaranje praktičnog vodiča koji su studenti morali naučiti napamet. Struktura djela *Urjuza fi'l tibb*, sastavljenog u obliku didaktičke pjesme, služila je u procesu lakšeg prenošenja i pamćenja naučnog medicinskog znanja koje se prenosilo od učitelja do učenika i ostatka društva.¹⁷ *Urjuza fi'l tibb* postala je najpopularnija od svih srednjovjekovnih arapskih medicinskih pjesama. Postoji mišljenje da je pjesmu sredinom 12. stoljeća također preveo Gerardo iz Cremone,¹⁸ no ono je najvjerojatnije vezano uz činjenicu da je Gerardo prevoditelj *Canona*, glavnog Avicenina medicinskog djela. Od 12. stoljeća nekoliko komentara na ovo djelo bilo je napisano, uključujući i one uglednog andaluzijskog učenjaka Ibn Tufayla (1105 – 1185) te arapskog filozofa, teologa, pravnika i liječnika Averroesa ili Ibn Rušda.¹⁹ Averroesov komentar Avicenina djela *Urjuza fi'l tibb*, koji je ujedno i središnja tema ovoga rada, nastao je krajem 12. stoljeća u Córdoba. On je bio poznat i dominikanskom svećeniku i teologu Ramonu Martíju (oko 1230 – oko 1285) koji ga citira u svojem djelu *Pugio fidei* pod nazivom *Oriusa Avicennæ*.²⁰

¹⁶ O Aviceni vidi opširnije u: KUTLEŠA 2012: 1045-1047; BJORK 2010: 212.

¹⁷ NIMROUZI, SALEHI, AHMADI I KIANI 2015: 45-56.

¹⁸ BAKHTIAR 2013: 17-18.

¹⁹ O Averroesu vidi više u: ŠANJEK I GRBAVAC 2017: 59-60.

²⁰ BURNETT 2001: 46-47.

Latinski prijevod djela s Averroesovim komentarima u 13. stoljeću načinio je liječnik Armengaud Blažev iz Montpelliera (Armengaudus/Armengaldus Blasii de Monspelienensis, oko 1264 – 1312) pod naslovom *Avicennae Cantica*. Prevoditelj Armengaud bio je nećak uglednog španjolskog liječnika, alkemičara i astrologa Arnalda iz Villanove (oko 1240 – 1311), koji je također prevodio razna djela s arapskog i hebrejskog na latinski jezik. Armengaud je prvih četrdeset godina svojeg života proveo u rodnom gradu, a od 1304 do 1308 bio je u Barceloni liječnik kralja Jakova II. Aragonskog i pape Klementa V. Osim *Cantice*, Armengaud je preveo i mnoga druga djela poput *Yconomia* i *De cognitione propriorum defectuum et viciorum*, koja se pripisuju Galenu,²¹ a i sâm je autor djela *Tabula antidotarii*.²² Spomenimo i činjenicu da je židovski liječnik Moses ibn Tibbon (1195 – 1274) 1260 načinio prijevod Avicenina djela na hebrejski jezik.

U literaturi postoje razna mišljenja oko godine nastanka Armengaudova prijevoda s arapskog na latinski jezik. Haven C. Krueger smatra da je prijevod nastao oko 1281,²³ Lucien Leclerc navodi 1284,²⁴ kao i Michael R. McVaugh.²⁵ U rukopisu pohranjenom u Metropolitanskoj knjižnici na fol. 72 navedeno je: *Explicit translatio Canticorum Auicenne cum commento Auerrois facta ab arabico in latinum a magistro Ermengando Blasi de Monte Pessulanis magistro in medicina. Anno incarnationis verbi MoIIoLXXXVIIIo Deo gratias*. Iz navedenog citata razvidno je kako je kao godina prijevoda navedena 1294. Naime, čini se kako su različite godine nastanka prijevoda proizašle iz sačuvanih rukopisnih primjeraka koji su pohranjeni u raznim europskim gradovima, a u kojima su eksplicitno navedene različite godine.

U Nacionalnoj knjižnici u Parizu (*Bibliothèque nationale de France*) pohranjena su tri rukopisna primjerka ovog djela, a datiraju iz 15. stoljeća te su pisana na papiru. Prvi primjerak nosi signaturu BnF lat. 6930 (ff. 1ra-67rb) i naslovljen je *Commentum Averrois super cantica Avicenne*. Počinje riječima: *Incipit liber canticorum Avicenne. Inquit Abhoalic averrois. Postquam prius gratias egero Dei largienti...*, a završava: *Explicit translatio canticorum avicenne commento...*²⁶ Drugi nosi signaturu BnF lat. 6931 (ff. 5r-112r) i naslov *Translatio Canticorum Avicenne cum commento Averroy*. Započinje riječima: *Inquit Aboalit Vearoist. Postquam prius gratias egero dei largienti...*, a završava: *Explicit translatio canticorum Avicenne cum commento Averroyis facta ab arabico in latinum a magistro*

²¹ O Armengaudu Blaževu vidi opširnije u: MCVAUGH 1993: 8-15; ISTI 1997: 115-133.

²² MCVAUGH I FERRE 2000.

²³ KRUEGER 1963: 9.

²⁴ LECLERC 1876: 108.

²⁵ MCVAUGH 1997: 115.

²⁶ <http://www.manuscripta-medica.com/database/?lg=FR&u=texte&id=516>.

armegando blasii de montepesulano magistro in medicina. Anno incarnationis verbi millesimo ducesimo octuagesimo quarto. deo gratias. Spomenimo činjenicu kako je prvi vlasnik ovog kodeksa bio Jean Budé, francuski učenjak iz 15. stoljeća, koji je ujedno bio i savjetnik francuskog kralja Luja XI. Budé je bio veliki ljubitelj knjiga te je posjedovao jednu od najljepših zbirki rukopisa svojega vremena. Sâm je rukopis kasnije došao u posjed francuskog državnika Jean-Baptistea Colberta.²⁷ Posljednji kodeks signature BnF lat. 7103 (ff. 1r-117v) nosi naslov *Averroys commentarii super libro qui intitatur cantica canticorum Avicenne*. Započinje riječima: *Incipit prologus Averroys commentarii super libro qui intitatur cantica canticorum Avicenne... Postquam in primis gratias egi Deo largenti vitam..., a završava: Expliciunt cantica canticorum Avicenne cum commento Averroys que ego petrus Rosselli finivi.*

Osim u Nacionalnoj knjižnici u Parizu, jedan primjerak Armengaudova prijevoda *Translatio canticorum Avicenne, cum commento Averroys* posjeduje Sveučilišna knjižnica u Parizu, a čuva se pod signaturom 1051 (ff. 97-163). Ovaj primjerak završava riječima: *Explicit translatio Canticorum Avicenne, cum commento Averroys, facta ab arabico in latinum a magistro Armengauda Blasii de Montepessulano, magistro in medicina. Anno incarnationis Verbi 1294.*²⁸

Tri rukopisna primjerka ovog djela pohranjena su i u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom Vat. lat. 2418, 2439 i 2446, a sva tri prijepisa načinjena su u 14. stoljeću. Kodeks signature 2418 (ff.1r-49v) započinje riječima: *Inquit Alboolyt Beuroist postquam prius...* (fol. 1), a završava: *Explicit translatio Canticorum Auicene cum commento Auerrois facta ab arabico in latium a magistro Armengando Blaxii de Montepessulano magistro in medicina* (fol. 49v), dok kodeks 2439 (ff. 1r-44v) ima gotovo identičan početak i završetak kao i prethodni: *Inquid Alboolyt Benroist postquam prius gratias...* (fol. 1r) i : *Explicit translatio Canticorum Auicene cum commento Auerrois facta ab arabico in latium a magistro Armengando Blaxii de Montepessulano magistro in medicina* (fol. 44v). Iz navedenog vidimo da u obama primjercima nije zabilježena godina kada je Armengand načinio prijevod s arapskog na latinski jezik. On je jedino naveden u kodeksu 2446 (ff. 49r-79v), gdje je na posljednjoj foliji zabilježeno: *Explicit translatio Canticorum Auicenne cum commento Auerroys facta ab arabico in latium a magistro Armengando Blasii de Montepessolano magistro in medicina anno incarnationis verbi 1294 Deo gratias amen* (fol. 79v).

U *Bayerische Staatsbibliothek* u Münchenu također se pod sign. Cod. Lat. 470 (ff.1r-200r) čuva jedan rukopisni primjerak iz 15. stoljeća koji započinje riječima: *Incipit translatio Canticorum Auicenne cum commento Auerroys facta ab arabico*

²⁷ OMONT 1885: 100-113.

²⁸ BEAULIEUX I DESCHAMPS 1918: 241.

in latium a magistro Armengando Blasii de Montepessulano. Inquit Aboolit Benroist..., a završava: *Explicit translatio Canticorum Auicenne cum commento Auerrois facta ab arabico in latium a magistro Ermegado Blasii de Montepessulano magistro in medicina anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo* (fol. 199). Zanimljivo je da je na istoj foliji zabilježeno i ime prepisivača: *Scripti Hartmanus Schedeli de Nuremberga artium et medicine doctor anno domini MCCCCLXXXo in Amberga. Laus Deo*. Sâm prepisivač rukopisa vrlo je zanimljiva osoba. Radi se o Hartmannu Schedelu, poznatom njemačkom humanistu, liječniku i povjesničaru, koji je bio strastveni kolekcionar talijanskih i njemačkih humanističkih djela. Poznato je da je posjedovao osobnu knjižnicu koja je sadržavala oko 400 rukopisnih djela i 670 tiskanih knjiga. Schedel je i autor djela *Chronicon mundi* odnosno *Liber chronicarum*, koje je 1493 u Nürnbergu tiskao Anton Koberger.²⁹ Sâm prijepis Avicenina djela s Averroesovim komentarima načinio je u njemačkom gradu Ambergu 1480, gdje je kao liječnik djelovao od 1477 do 1482, kada se vratio u Nürnberg.

Rukopisni primjerak djela *Cantica* s Averroesovim komentarima posjeduje i *Hunterian Library Museum* Sveučilišta u Glasgowu, a čuva se pod signaturom 249 (ff. 10-15). Započinje riječima: *Inquit hoholith benivist (?) postquam gracias prius...*, a završava: *Explicit translacio canticorum auicenne cum commento auerrois facta ab arabico in latinum a magistro ermegado blasii de monte pessulano magistro in medicina. Anno incarnationis uerbi 1294 deo gracias. Benedictum sit nomen domini nostri ihesu christi in eternum et semper et ultra. Amen.*³⁰

Osim navedenih primjeraka, poznato je da nekoliko njih u cjelovitom ili fragmentarnom obliku posjeduju razni koledži Sveučilišta u Oxfordu, kao *Saint John's College* 72 (ff. 177-221), *Merton* 281 (ff. 38-40) i *New College* 164 (ff. 86-92). Za rukopisni primjerak *All Souls Collegea*, koji se čuva pod signaturom MSS 72 (ff. 177-221), a potječe iz 14. stoljeća, znamo da počinje riječima: *Incipit Beroist super cantica Bencine*, a završava: *Explicit translacio Canticorum Auicenne cum commento Auerrois facta ab Arabico in Latium a magistro Armengando Blasii de monte Pessulano magistro in medicina anno incarnationis Verbi M^o CC^o LXXXI-III Deo gratias.*³¹ I drugo najznačajnije englesko sveučilište, ono u Cambridgeu, posjeduje dva primjerka ovoga rukopisa. Jedan od njih nalazi se u *Cambridge Peterhouse Library* pod signaturom MS 101. Napisan je na pergameni, najvjerovatnije u 14. stoljeću, i počinje riječima: *Hic incipit beroist (Auerroes) super cantica bencine (Auicenne). Inquit aboolit Benroist postquam gracias egero deo...*, a završava: *Explicit translacio canticorum auicenne cum commento auerroys*

²⁹ ŠANJEK I GRBAVAC 2017: 606-607.

³⁰ YOUNG I HENDERSON AITKEN 1908: 199-200.

³¹ COXE 1842: 22-23.

*facta ab arabico in latinum a magistro armengando blasii de monte pessulano magistro in medicina. Anno incarnationis uerbi M^o CC^o LXXXIII. deo gratias.*³²

Drugi primjerak rukopisa *Cantica Avicenne cum commento Averrois*, također iz 14. stoljeća, pohranjen je u samoj knjižnici Sveučilišta (*Library of Cambridge University*) pod signaturom 1738 (ff. 35-42). On sadržajno odgovara izdanju tiskanom u Veneciji 1553. No, radi se o nepotpunom sačuvanom rukopisnom primjerku.³³

U *Österreichische Nationalbibliothek* u Beču također se pod signaturom Cod. 5328 čuva kodeks koji sadržava nekoliko medicinskih djela raznih autora, a među njima i djelo *Cantica cum commento Averrois translata ab Ermengardo Blasii de Montepensulano*, za koje, nažalost, nije navedeno kada je prepisano. Čini se da se fragmentarni ostaci rukopisa nalaze i u njemačkom gradu Wolfenbüttelu, 746, fol. 65.³⁴

Iz navedenih rukopisnih primjeraka vidljivo je da su navedene različite godine prijevoda djela s arapskog na latinski jezik. Rukopisi koji se čuvaju u različitim institucijama u Engleskoj kao godinu nastanka prijevoda navode 1283 i 1284, jednako kao i primjerak iz Nacionalne biblioteke u Parizu, dok ostali iz Vatikana i Škotske za primjerak iz knjižnice Sveučilišta u Parizu, kao i naš rukopisni primjerak kao godinu nastanka navode 1294. Potonjima bismo mogli pridružiti i primjerak iz *Bayerische Stadtbibliothek* koji kao godinu nastanka navodi 1290. Budući da autograf (izvornik) rukopisa nije poznat, nego su sačuvani samo prijepisi, čije filijacije nisu u potpunosti ustanovljene, teško je zauzeti stav o točnoj godini nastanka prijevoda, no sigurno je da je on nastao u relativno kratkom razdoblju od 1283 do 1294.

Spomenimo i to da su Petrus Maufer de Maliferis i Nicolaus de Contugo prvi tiskari koji su u Veneciji 24. ožujka 1483 tiskali Armengaudov prijevod djela *Cantica* s Averroesovim komentarima. Djelo je očito bilo toliko popularno da ga je samo godinu dana kasnije, točnije, 25. rujna 1484, tiskao u Veneciji i Andeas de Soziis Parmensis. Tijekom 16. i narednih stoljeća djelo je više puta tiskano, dok je prvi prijevod na živi jezik objavljen tek u 20. stoljeću, i to na francuskom jeziku, a priredili su ga H. Jahier i A. Noureddine 1956. Haven C. Krueger, služeći se francuskim prijevodom, 1963. preveo je djelo na engleski jezik.

Paleografska i ortografska analiza rukopisa

Materijalni opis rukopisa MR 154

Kako i kada je rukopis Avicennina djela *Cantica canticorum* dospio u Metropolitansku knjižnicu nije točno poznato. Ono što je sigurno jest činjenica da

³² MONTAGUE RHODES I WILLIS CLARK 1899: 117-119.

³³ HARDWICK I RICHARDS LUARD 1858: 373-374.

³⁴ GLORIEUX 1971: 94.

je rukopis u posjedu zagrebačke prvostolne crkve bio oko 1430, kako se vidi iz popisa njezina imovnika, gdje je u poglavlju *Sequuntur libri medicinales* naveden riječima: *Item, cantica canticorum Avicene et incipit „inquit Obolus Beroyesch“ et in fine libri finit „nostrorum dictorum occasione“, et est coopertus de viridi.*³⁵ Prvi istraživač koji skreće pozornost na ovaj rukopis bio je Janko Barle koji u spomenutom radu „O zdravstvu starog Zagreba“ na temelju Tkalčićeva objavljenog rada „Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka“ kreće u potragu za rukopisima koji su navedeni u inventarima, a koji su se tada nalazili u Metropolitanskoj knjižnici te donosi njihov popis. Među rukopisima koje spominje nalazi se upravo i Avicenino djelo *Cantica canticorum*, za koje navodi: „Rukopis se počinje *Cantica canticorum*, a završuje *ex quo perfecit librum*. Pisan je na pergameni većim i manjim pismenima, inicijale su crvene.“ Barle pogrešno navodi završetak djela jer rukopis završava riječima: *Et in hoc terminatur sermo noster super expositione horum canticorum sufficiente secundum exigenciam intencionis nostre*, jasno, izuzmemo li sâm eksplicit. Na rukopisni primjerak detaljnije se osvrnuo Grmek u radu „Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji.“³⁶ Opisujući sâm kodeks, Grmek navodi kako je prvi dio rukopisa spomenuta *Cantica* s Averroesovim komentarom latinski prijevod koji je priredio, valjda posredstvom spomenutog hebrejskog prijevoda Mosesa ibn Tibbona, francuski liječnik Armengaud, sin Blaisov, i to u Montpellieru 1280 ili 1284. Odakle Grmeku taj podatak da se Armengaud koristio hebrejskim prijevodom, nije jasno jer se ne poziva ni na kakav izvor ili literaturu. Grmek nadalje smatra da je kodeks 154 pisan „na isti način i valjda istom rukom“ kao i kodeks *Pontificale Romanum*, MR 163. Tu spoznaju iznosi kao osobitu važnu jer se unutar kodeksa na fol. 123 nalazi bilješka da ga je napisao redovnik Alfutius magistri Badei de Eugubio u Avignonu za šeste godine pontifikata Benedikta XII, a prema narudžbi i za potrebe biskupa Jakova iz Piacenze, koji je tada bio čanadski, a kasnije je postao zagrebački biskup. Grmek također smatra da su kodeks 154, a vjerojatno i neki drugi medicinski rukopisi, s Jakovom stigli u Zagreb kada je on postao biskupom 1343. Ipak, uvidom u oba kodeksa ne možemo se složiti s Grmekovim mišljenjem da su spomenuti kodeksi nastali rukom istog prepisivača. Naime, uzevši u obzir paleografska obilježja obaju rukopisa, teško je iznositi takve zaključke s obzirom na činjenicu da su oba rukopisa pisana latinskom knjižnom goticom koja je sama po sebi kao pismo „rezervirano“ za knjige prilično unificirana. Ova tvrdnja, dakako, ne isključuje mogućnost da su oba rukopisa u Zagreb stigla posredstvom biskupa Jakova iz Piacenze.

³⁵ LUKINOVIĆ 1982: 67.

³⁶ GRMEK 1963: 263-264.

Kodeks je pisan na pergameni dimenzija 230 x 310 mm, a obaseže 83 lista, od koji su svi obostrano ispisani i numerirani s neujednačenim brojem redaka po stranici. Prva 72 lista rukopisa čine jednu cjelinu naslovljenu *Incipiunt Cantica canticorum Auicene cum commento Auerois*, koja završava riječima: *Explicit translacio Canticorum Auicenne cum conmento Auerois facta ab arabico in latinum a magistro Ermengando Blasi de Monte Pessulani magistro in medicina. Anno incarnationis verbi MoIIoLXXXIIIo Deo gratias.*³⁷ Od lista 73 do 83 sadržano je djelo Arnalda iz Villanove *Knjižica o kuđenju crne magije*, gdje je na fol. 83v izričito zabilježeno: *Explicit epistola magistri Arnaldi de Villanoua ad episcopum Valentinum de reprobatione nigromancie fictionis*. To je djelo objavio Grmek 1958. pod naslovom „Rasprava Arnalda iz Villanove o crnoj magiji“ u časopisu *Starine*.³⁸

Sâm tekst rukopisa pisan je dvostupačno, tintom crne boje, što svjedoči o pisarevu pribjegavanju jednostavnosti, orijentirajući se isključivo na sadržaj rukopisa. Ipak, osim crne, u rukopisu se koristila i crvena boja, a upotrijebljena je isključivo u zapisivanju inicijalnih slova i pojedinih naslova cjelina samog rukopisa. Listovi rukopisa numerirani su arapskim brojkama koje se nalaze u gornjem desnom uglu kad je riječ o fol. *recto*, dok je pri fol. *verso* numeracija obilježena u gornjem lijevom kutu. Važno je spomenuti kako numeracija nije originalna, nego su ti brojevi dodani kasnije modernim rukopisom i grafičkom olovkom.

Tekst rukopisa napisan je unutar margina te je sa svake strane odvojen između 3 i 4 cm od kraja lista. Razmak između redaka prilično je sužen, što znači da su reci pisani prilično gusto, no rubovi samih redaka skladno su ujednačeni.

Materijal na kojemu je tekst pisan bila je, kako je već gore navedeno, pergamena koja je, kao vrsta pisaće podloge napravljena od životinjske kože, imala prednosti nad papirom zbog čvrstoće i trajnosti. Ova rukopisna knjiga nema sačuvane izvorne korice jer iz inventarnog popisa, sastavljenog oko 1430, saznajemo da je bio pokriven koricama zelene boje. Današnji uvez potječe iz 17. stoljeća, a sastoji se od drveta presvučenog smeđom kožom s dvjema željeznim kopčama. Kodeks ne posjeduje umjetničku vrijednost jer se u njemu ne nalaze nikakve minijature ili iluminacije. Kao i u većini rukopisa toga doba, pokoja se dekoracija može naći u majuskulnim slovima na početku samog rukopisa, no te su dekoracije gotovo i neprimjetne. Rukopis je nastao rukom jednog prepisivača.

Opis pisma

Rukopisna knjiga s tekstovima Avicenina djela *Cantica* i djela Arnalda iz Villanove napisana je gotičkom minuskulom, tipom pisma koji se razvio iz dekadentne karolinš-

³⁷ Vrijedno je spomenuti da je u ovom rukopisu i u onome koji se čuva u Nacionalnoj knjižnici u Parizu (BnF 7103) ovo djelo nazvano *Pjesma nad pjesmama (Cantica canticorum)*, što podsjeća na jednu od najljepših mudrosnih knjiga Staroga zavjeta.

³⁸ GRMEK 1958: 217-230.

ke minuskule, čija su se kaligrafska obilježja počela mijenjati potkraj 12. stoljeća.³⁹ Budući da se razlikuju dvije vrste gotice, knjiška i kurzivna, sa sigurnošću možemo reći da je ova rukopisna knjiga pisana u 14. stoljeću knjiškom gotičkom minuskulom.

Slovo *a* zapisano je na dva načina, kao uspravno slovo, tipično za dekadentnu karolinu, i kao oblo slovo. Slova *c* i *t* u kodeksu zapisuju se vrlo slično, što u nevještog čitača može izazvati konfuziju. Slovo *c* u rukopisu zapisano je jednim potezom, što je opća osobina knjižne gotice, dok je slovo *t* zapisano u dvama potezima, tj. gornja poprečna crtica sasvim neznatno siječe hastu pa se lako može zamijeniti za slovo *c*. Slovo *d* skriptor je pisao uvijek kao oblo, bez obzira na položaj unutar same riječi. Slovo *r* pisalo se na dva načina. Prvi je način pisanje uspravnog *r*, dok je drugi način pisanje oblog *r*. Slovo *s* također je pisano na dva načina, kao dugo ili kratko. Ako se slovo *s* nalazilo na kraju riječi, pisalo bi se kao kratko, međutim, ako bi bilo negdje u sredini ili na početku riječi, pisalo bi se kao dugo slovo. U rukopisu se pojavljuje i dvostruko slovo *v* (*vv* ili *w*). Slovo *u* se u rukopisu također pojavljuje u dvama oblicima, tj. u oblom i oštrom obliku pisanja. Oštra se inačica uglavnom pojavljuje na početku riječi, osobito ako se iza slova *u* nađe konsonant, dok se obla javlja na početku, odnosno u sredini riječi, najčešće ako je riječ o dvama vokalima koji stoje jedan do drugoga.

Da je kodeks napisan knjižnom gotičkom minuskulom, svjedoči i način pisanja slova *z* koje je u njima zapisano tako da slični arapskoj brojci tri. Zapisivanje velarnog konsonanta *g* u dvama oblicima također je svojstveno gotici.

Osim osobitosti u zapisivanju pojedinačnih slova, karakteristično je i spajanje dvaju ili više grafema koji čine ligaturu. U gotičkom se pismu brojne ligature najčešće upotrebljavaju za glasovne skupine i repetitivne abrevijature koje u kombinaciji sa zbijenim pisanjem dovode do problema pri čitanju. U ovom rukopisu slova su lijepo osamostaljena te su oslobođena pretjeranog korištenja ligatura. Najčešće se susreću ligature za glasovne skupine *st*, *ct*, *ri*, *gi* i *ti*.

Sustav kratica i abrevijativni znakovi

Osvrnut ćemo se ukratko i na sustav kraćenja u rukopisu. Uzevši u obzir činjenicu da je kodeks pisan gotičkom minuskulom, u njemu nailazimo na vrlo razvijen sustav kratica, karakterističan za rukopise nastale u tom periodu. Tako je u rukopisu prisutno kraćenje *per suspensionem*, tj. otkidanjem dočetka riječi, uz dodavanje posebnog abrevijativnog znaka, primjerice, u riječi *rubeū – rubeum*,⁴⁰ *albū – album*⁴¹, *odorē – odorem*⁴² itd. No, prisutno je i kraćenje *per contractionem*, odnosno steza-

³⁹ O gotičkom pismu vidi opširnije u: ŠANJEK 2005: 83-112.

⁴⁰ Metropolitanska knjižnica, MR 154, fol. 8r.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, fol. 12v.

njem. Riječ je o kraticama koje nastaju uzimanjem prvog i zadnjeg slova ili, pak, samo jednog sloga riječi, uz dodatak posebnog abrevijativnog znaka, primjerice, u riječi *fco* – *facto*,⁴³ *fritate* – *frigiditate*,⁴⁴ *rone* – *ratione*,⁴⁵ *hntes* – *habentes*⁴⁶ itd.

U rukopisu se vrlo često koristila vodoravna crtica kao abrevijativni znak u slovima *p* i *q*. Vodoravna se crtica može nalaziti iznad ili ispod navedenih slova, što onda određuje njihovo značenje. Kada se vodoravna crtica nalazi ispod, tada presijeca njihovu hastu u donjoj liniji slova. Slovo *p* s crticom iznad označava *prae*, a s crticom ispod *per*, *par*. Slovo *q* s vodoravnom crticom iznad označava *quae*, a s vodoravnom crticom ispod *qui*. Ove se kratice za oblike odnosne zamjenice *qui*, *quae*, *quod* i prijedlog *per* i *pro* ubrajaju u *notae iuris*. Tako je okluziv *p* s vodoravnom crticom koja ga siječe ispod osnovne linije slova sa značenjem *per* ili *par* zapisan u riječi *opa* – *opera*,⁴⁷ *pducat* – *perducat*,⁴⁸ *ps* – *pars*,⁴⁹ *pcipit* – *percipit*,⁵⁰ *tempie* – *temperie*.⁵¹ Kada je okluziv *p* zapisan s crticom iznad, ima značenje *prae/pre*, kako vidimo, primjerice, u riječi *pdcte* – *praedictae*,⁵² *pcipit praecipit*,⁵³ *pcedenti* – *praecedenti*⁵⁴ itd. Osim vodoravne crtice, u slova *p* i *q* prisutna je i kosa crtica. Slovo *p* s kosom crtom ima značenje *pro*, a oblikovano je tako da se donji dio glave nastavlja dijagonalnom linijom koja prelazi na lijevu stranu, savijajući se ponekad u petlju. Slovo *q* s kosom crticom ispod, koja zatvara trbuščić slova, ima značenje *quod*. Osim slova *p* i *q*, kosa crtica može presijecati izduženi i okrugli oblik slova *s*. U rukopisu nalazimo kosu crticu na izduženom obliku navedenoga konsonanta, a pri takvom se načinu zapisivanja dijagonalna crtica u jednom potezu izravno nastavlja na gornji luk i presijeca hastu slova, prelazeći na njegovu lijevu stranu. Taj je slučaj vidljiv u primjeru imenice *sermonibus*⁵⁵ ili, pak, glagola *diuiserit*.⁵⁶ Osim u slova *s*, kosa crta može se nalaziti i na slovu *l* i u značenju je nedostatka sloga *is*, primjerice, u riječi *debilis*.⁵⁷

⁴³ Isto, fol. 16r.

⁴⁴ Isto, fol. 18r.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto, fol. 19r.

⁴⁷ Isto, fol. 1r.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, fol. 2r.

⁵⁰ Isto, fol. 3r.

⁵¹ Isto, fol. 4v.

⁵² Isto, fol. 1v.

⁵³ Isto, fol. 19v.

⁵⁴ Isto, fol. 26v.

⁵⁵ Isto, fol. 1v.

⁵⁶ Isto, fol. 3r.

⁵⁷ Isto, fol. 27v.

Unutar teksta javljaju se riječi kraćene kontrakcijom i suspenzijom, uz korištenje posebnih abrevijativnih znakova koji svojim izgledom podsjećaju na arapsku brojku devet, zatim znakova u obliku arapskog broja dva, tri, četiri te obrnutog slova *c*.

Abrevijacijska oznaka koja zapisivanjem podsjeća na brojku devet najčešće nosi značenje *-us*, a zabilježena je, primjerice, u riječima: *calid9 – calidus*,⁵⁸ *ei9 – eius*,⁵⁹ *alicui9 – alicuius*,⁶⁰ *toci9 – tocius*,⁶¹ *dicam9 – dicamus*,⁶² *grad9 – gradus*,⁶³ *sompn3 – sompnus*⁶⁴ i dr. Uglavnom se radi o riječima kraćenima *per suspensionem*. Abrevijacijski znak u obliku arapske brojke tri, koji označava također nedostatak sufiksa *-us*, bilježi se uglavnom u riječima koje stoje u dativu i ablativu množine treće deklinacije, primjerice: *reb3 – rebus*,⁶⁵ *lapidib3 – lapidibus*,⁶⁶ *humorib3 – humoribus*,⁶⁷ *duab3 – duabus*,⁶⁸ *temporib3 – temporibus*,⁶⁹ *ambob3 – ambobus*⁷⁰ itd. U rukopisu se također javlja abrevijacijski znak koji podsjeća na arapsku brojku tri, ali u značenju nedostatka slova *m*, primjerice, u riječi: *auxiliu3 – auxilium*,⁷¹ *uirtutu3 – uirtutum*,⁷² *uilla3 – uillam*,⁷³ *fabricatu3 – fabricatum*,⁷⁴ *dominiu3 – dominium*⁷⁵ i dr. Kodeks obiluje i kraticama u kojima nalazimo abrevijacijski znak koji podsjeća na arapsku brojku četiri, a njime se obilježava nedostatak sufiksa *-rum*. Ti su slučajevi, primjerice, zabilježeni u riječima: *ea4 – earum*,⁷⁶ *elemento4 – elementorum*,⁷⁷ *capillo4 – capillorum*,⁷⁸ *cantico4 – canticorum*,⁷⁹ *domo4*

⁵⁸ Isto, fol. 4r.

⁵⁹ Isto, fol. 34v.

⁶⁰ Isto, fol. 29r.

⁶¹ Isto, fol. 29v.

⁶² Isto, fol. 43v.

⁶³ Isto, fol. 44r.

⁶⁴ Isto, fol. 18r.

⁶⁵ Isto, fol. 2r.

⁶⁶ Isto, fol. 2v.

⁶⁷ Isto, fol. 9r.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto, fol. 14r.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, fol. 12r.

⁷² Isto, fol. 13v.

⁷³ Isto, fol. 15r.

⁷⁴ Isto, fol. 60v.

⁷⁵ Isto, fol. 66r.

⁷⁶ Isto, fol. 2r.

⁷⁷ Isto, fol. 2v.

⁷⁸ Isto, fol. 8v.

⁷⁹ Isto, fol. 44r.

– *domorum*,⁸⁰ *medicina* – *medicinarum*⁸¹ itd. Abrevijativni znak koji izgledom podsjeća na arapsku brojku dva koristi se u rukopisu kod glagola u indikativu prezenta pasivnog trećeg lica jednine i množine, primjerice, *perficit*² – *perficitur*,⁸² *ymaginat*² – *ymaginat*,⁸³ *reperiunt*² – *reperiuntur*,⁸⁴ *efficiet*² – *efficietur*,⁸⁵ *colligant*² – *colligantur*⁸⁶ itd. Zanimljivo je kako se od fol. 29r mijenja sustav kraćenja tih glagola pa se umjesto abrevijativnog znaka koji podsjeća na arapsku brojku dva uvodi valovita crtica. Primjerice, u glagolima: *manifestat* – *manifestatur*,⁸⁷ *patiat* – *patiat*,⁸⁸ *uidet* – *uidetur*,⁸⁹ *liberat* – *liberatur*,⁹⁰ *egrediet* – *egredietur*⁹¹ itd. U kodeksu se bilježi i abrevijacijski znak u obliku obrnutog slova *c* koji se pojavljuje na početku riječi, a označava nedostatak sloga *-con*, primjerice, u riječi: *Consuetudine* – *consuetudine*,⁹² *Congruit* – *congruit*,⁹³ *Comedat* – *commedat*,⁹⁴ *Contigencium* – *contigencium*,⁹⁵ *Consideratio* – *consideratio*⁹⁶ i dr.

U srednjovjekovnom sustavu kraćenja riječi suspenzije i kontrakcije mogu se tvoriti i s pomoću natpisanih slova. Takva vrsta kraćenja najčešće se pojavljuje u pravnim spisima, a njime se može skraćivati jedno ili više slova. Ako je jedno, najčešće se radi o samoglasniku. U ovom kodeksu često susrećemo riječi kraćene uporabom natpisanih slova, primjerice, u riječima *me^{ci}* – *medici*,⁹⁷ *nⁱ* – *nisi*,⁹⁸ *antiqu^o* – *antiquo*,⁹⁹ *san^{is}* – *sanguinis*,¹⁰⁰ *cor^{is}* – *corporis*,¹⁰¹ *proculd^o* – *proculdubio*¹⁰² itd.

⁸⁰ Isto, fol. 45v.

⁸¹ Isto, fol. 59v.

⁸² Isto, fol. 1r.

⁸³ Isto, fol. 4r.

⁸⁴ Isto, fol. 5r.

⁸⁵ Isto, fol. 15r.

⁸⁶ Isto, fol. 10v.

⁸⁷ Isto, fol. 33v.

⁸⁸ Isto, fol. 39r.

⁸⁹ Isto, fol. 40r.

⁹⁰ Isto, fol. 40v.

⁹¹ Isto, fol. 42v.

⁹² Isto, fol. 46r.

⁹³ Isto, fol. 48v.

⁹⁴ Isto, fol. 54r.

⁹⁵ Isto, fol. 29r.

⁹⁶ Isto, fol. 44v.

⁹⁷ Isto, fol. 33r.

⁹⁸ Isto, fol. 49v.

⁹⁹ Isto, fol. 69r.

¹⁰⁰ Isto, fol. 71r.

¹⁰¹ Isto, fol. 69r.

Ipak, u rukopisu dominiraju riječi koje su kraćene kombinacijom više abrevijacijskih znakova. Navest ćemo samo nekoliko slučajeva u kojem je prisutno takvo kraćenje, primjerice, u riječi *compilatus* koja je kraćena uporabom abrevijacijskog znaka u obliku obrnutog slova *c* na početku riječi i uporabom arapske brojke devet *Opilat9*,¹⁰³ zatim riječi *generatum* koja je kraćena uporabom valovite crtice i abrevijacijskog znaka u obliku arapske brojke tri *gnātu3*,¹⁰⁴ riječi *membro* koja je kraćena uporabom valovite crtice i natpisnog slova *m^b*,¹⁰⁵ riječi *componitur* koja je kraćena uporabom abrevijacijskog znaka u obliku obrnutog slova *c*, arapske brojke dva *Opunit*²¹⁰⁶ itd.

Ortografija rukopisa

Rukopis *Cantica* pisan je srednjovjekovnim latinskim jezikom, oblikom latinskog jezika koji je bio u upotrebi od 5. do 15., odnosno 16. stoljeća od Irske do Hrvatske i Skandinavije, prelazeći granice ondašnjeg Rimskog Carstva. Srednjovjekovni latinski jezik razlikuje se od antičkog, tj. klasičnog na ortografskoj, a u manjoj mjeri na morfološkoj i sintaktičkoj razini. Opće i najkarakterističnije ortografsko obilježje jest monoftongizacija, dok su morfološka i sintaktička obilježja ostala sačuvana uz manje iznimke.

U ovom se rukopisu, kad je riječ o ortografskim karakteristikama, primjećuju odstupanja od normi klasičnog latiniteta koja su nastala kao rezultat srednjovjekovnog uzusa i tadašnje opće prakse. Prva odstupanja očituju se u zapisivanju samoglasnika, tj. u čitavom se rukopisu promjena diftonga u monoftong dosljedno provodi, bez obzira na to radi li se o riječi koja potječe iz klasičnog ili srednjovjekovnog latiniteta, a vidljiva je u različitim vrstama riječi. Tako se diftong *ae* zapisuje kao obično *e*. U najvećem broju slučajeva radi se o riječima koje završavaju diftongom (*medicine*,¹⁰⁷ *sciencie*,¹⁰⁸ *necessarie*,¹⁰⁹ *actiue*,¹¹⁰ *humide*¹¹¹ itd). Ipak, u tekstu nailazimo i na slučajeve kada je monoftongizacija provedena na početku (*egritudinis*,¹¹² *estatem*,¹¹³ *equale*¹¹⁴ itd.), ali i u sredini riječi, primjerice, u glagolu

¹⁰² Isto, fol. 17v.

¹⁰³ Isto, fol. 1v.

¹⁰⁴ Isto, fol. 64r.

¹⁰⁵ Isto, fol. 43r.

¹⁰⁶ Isto, fol. 2v.

¹⁰⁷ Isto, fol. 1r.

¹⁰⁸ Isto, fol. 2v.

¹⁰⁹ Isto, fol. 2r.

¹¹⁰ Isto, fol. 4v.

¹¹¹ Isto, fol. 9r.

¹¹² Isto, fol. 1r.

¹¹³ Isto, fol. 5r.

¹¹⁴ Isto, fol. 4r.

*ledunt*¹¹⁵ i zamjenici *hec*,¹¹⁶ dok je u većini slučajeva u riječima koje sadrže prefiks *-prae* ili *-quae* prisutna uporaba abrevijativnog znaka. Potrebno je napomenuti kako se u analiziranom rukopisu ne primjećuje korištenje tzv. repatog *e* (*ē*). Osim diftonga, u rukopisu se primjećuje kako je često umjesto glasa *-i* zadržan glas *-y* jer je za srednjovjekovni latinitet karakteristično gubljenje razlika između glasova *-i* i *-y*. Ti su slučajevi najočitiiji u imenici *imago*, *imaginis*, *f.*, koju susrećemo kao *ymago*, u imenici *hiems*, *hiemis*, *f.*, koja se u čitavom rukopisu bilježi kao *hyems*, u imenici *sinapis*, *is*, *f.*, zabilježene kao *synapis*,¹¹⁷ u imenici *cista*, *ae*, *f.*, zabilježenoj kao *cysta*,¹¹⁸ u imenici *periodus*, *periodi*, *f.*, zabilježenoj kao *peryodi*,¹¹⁹ u imenici *insula*, *ae*, *f.*, zabilježenoj kao *ynsula*,¹²⁰ u raznim oblicima deponentnoga glagola *imaginor*, *l*, koji je, primjerice, u trećem licu jednine indikativa prezenta aktivnog zabilježen uvijek kao *ymaginat*¹²¹ itd. Iako iznimno rijetka pojava u ovom rukopisu, izdvojiti ćemo primjer pojave parazitskog *-i* u slučaju dativa i ablativa množine pokazne zamjenice *hic*, *haec*, *hoc*, koja se u rukopisu uredno bilježi kao *hiis*¹²², najvjerojatnije pod utjecajem pokazne zamjenice *is*, *ea*, *id* (*ii*, *iis*).

Osim u samoglasnicima, u srednjovjekovnom latinitetu prisutne su i promjene vezane za suglasnike (konsonante). Jedna od ortografskih karakteristika srednjovjekovnog latiniteta očituje se i u pisanju glasa *-h*. Tako se u srednjovjekovnim rukopisima na nekim mjestima nepotrebno piše aspiracija ili se izostavlja na mjestu na kojem je opravdana. U analiziranom rukopisu nailazimo na ispuštanje glasa *-h* koji se dosljedno provodi u imenici *hepar*, *hepatis*, *n.*, koja se u rukopisu bilježi kao *epar*,¹²³ u imenici *hypostasis*, *is*, *f.*, koja se bilježi kao *ypostasis*,¹²⁴ u imenici *hydrops*, *opis* (i *opos*), *m.*, zabilježene kao *ydrops*¹²⁵ itd. U kodeksu je također prisutno nepotrebno pisanje aspiracije, primjerice, u bilježenju imenice *cataracta*, *-ae*, *f.*, koja se u genitivu množine zapisuje kao *catharactarum*,¹²⁶ u defektnoj zamjenici *nihil*, koja je zabilježena kao *nichil*,¹²⁷ i u prilogu *nihilominus*,

¹¹⁵ Isto, fol. 29r.

¹¹⁶ Isto, fol. 5r.

¹¹⁷ Isto, fol. 17r.

¹¹⁸ Isto, fol. 28r.

¹¹⁹ Isto, fol. 38r.

¹²⁰ Isto, fol. 45v.

¹²¹ Isto, fol. 4v.

¹²² Isto, fol. 2r, 2v, 3v, 5v, 30r, 39v itd.

¹²³ Isto, fol. 37r, 38v, 59v, 66r itd.

¹²⁴ Isto, fol. 25v, 26r, 26v, 27r itd.

¹²⁵ Isto, fol. 43r, 47v, 63v, 67v, 71r itd.

¹²⁶ Isto, fol. 2r.

¹²⁷ Isto, fol. 17v.

koji je zabilježen kao *nichilominus*.¹²⁸ Također, kad je riječ o bilježenju glasovne skupine *-ti*, iz rukopisa je vidljivo da pisar veliku većinu riječi ne zapisuje u skladu s klasičnim latinitetom pa na mjestima gdje treba stajati skupina *-ti* stavlja glasovnu skupinu *-ci*. Navest ćemo nekoliko primjera: *eciam*,¹²⁹ *turbulencia*,¹³⁰ *habencium*,¹³¹ *experientia*,¹³² *tercia*¹³³ itd. Geminacija i redukcija konsonanata česta je ortografska karakteristika rukopisa nastalih u srednjem vijeku pa je u pojedinim riječima prisutno udvostručenje konsonanata ondje gdje ih, prema klasičnom latinitetu, ne bi trebalo biti ili se ispuštaju u riječima u kojima bi bilo očekivano da stoje. Uzevši navedeno u obzir, u rukopisu je prisutna geminacija konsonanata koja se javlja u raznim vrstama riječi. Geminacija konsonanata vidljiva je u likvidi *l*, a primjenjuje se u pridjevu *tolerabilis*, *tolerabile*, koji se u rukopisu bilježi kao *tollerabile*,¹³⁴ i u glagolu *tolerare* koji se bilježi kao *tollere*,¹³⁵ zatim u imenici *clima*, *ae, f.* koja se bilježi s dvostrukim konsonantom kao *cllima*,¹³⁶ također geminacija *-pp* u imenici *opinio*, *opinionis, f.* kao *oppinio*.¹³⁷ U kodeksu su zabilježeni i obrnuti slučajevi. Tako je redukcija konsonanata vidljiva u bilježenju glavnog broja četiri koji je zapisan kao *quatuor* umjesto *quattuor*,¹³⁸ zatim u imenici *bracchium*, *ii, n.*, koja je zabilježena kao *brachium*¹³⁹ i dr. Ortografska specifičnost srednjovjekovnog latinskog očituje se u bilježenju epentetskog *p* kojim se razbija konsonantska skupina *-mn* umetanjem okluziva *p* između njih. I ona je prisutna u ovom rukopisu. Primjere epentetskog *p* kojim se razbija skupina *-mn* nalazimo u bilježenju imenice *autumnus*, *autumni, m.*, koja je uvijek zapisana kao *autumpnus*,¹⁴⁰ zatim u imenici *somnus*, *somni, m.*, koja je zabilježena kao *sompnus*,¹⁴¹ te u imenici *columna*, *-ae, f.*, zabilježenoj kao *columpne*.¹⁴²

¹²⁸ Isto, fol. 3v.

¹²⁹ Isto, fol. 2v, 3v, 7v itd.

¹³⁰ Isto, fol. 10r.

¹³¹ Isto, fol. 12r.

¹³² Isto, fol. 12v.

¹³³ Isto, fol. 17v.

¹³⁴ Isto, fol. 1r.

¹³⁵ Isto, fol. 30v.

¹³⁶ Isto, fol. 8r.

¹³⁷ Isto, fol. 10r, 34v, 44v itd.

¹³⁸ Isto, fol. 3r, 45r, 62r itd.

¹³⁹ Isto, fol. 11v.

¹⁴⁰ Isto, fol. 3r, 5r, 19v itd.

¹⁴¹ Isto, fol. 17v, 18r, 31v, 52v itd.

¹⁴² Isto, fol. 12r.

Sadržaj rukopisa

Kodeks *Cantica canticorum Avicenne cum commento Averrois* započinje uvodnim dijelom u kojem Averroes objašnjava da se, kako bi se bolje razumjelo umijeće medicine, posvetio komentiranju metričkog teksta (*liber rithimatum*)¹⁴³ koji nosi naslov knjiga Avicena (Bencien) o dijelovima medicine. Averroes kaže da je taj tekst puno bolji od mnogih drugih uvoda i sažetaka o medicini te je izložen na vrlo prikladan način koji proširuje sposobnost duha i pamćenja te razveseljava samu dušu. Nadalje, opravdava svrhu komentiranja samog teksta, ističući činjenicu kako je autorima metričkih tekstova koji se bave znanstvenim temama ponekad, da bi postigli bolji ritam, bilo dopušteno skraćivanje ili promjena redoslijeda riječi, što je ponekad moglo izazvati nejasnoću samog teksta pa je stoga Averroes pokušao svojim komentarima razjasniti tekst ondje gdje je smatrao da je nejasno. Pri tome upozorava kako je bio vrlo pažljiv i trudio se izložiti Avicenin teze onako kako je to činio Avicena, a da pritom izbjegne nejasnoće. Objlašnjavajući svoju plemenitu namjeru, zaziva Božju pomoć kako bi uspješno završio taj posao.¹⁴⁴

Nakon uvodnog dijela tekst započinje raspravom o samom pojmu medicine u kojem Averroes iznosi Avicenin definiciju medicine koja kaže: „Medicina je očuvanje zdravlja i liječenje bolesti.“¹⁴⁵ Zatim iznosi i njezinu prvotnu podjelu na teoriju i praksu. Teorija je sastavljena i sačinjena od triju dijelova, od kojih se prvi dio odnosi na raspravu o sedam prirodnih stvari, drugi dio čini rasprava o sedam neprirodnih stvari, od kojih su šest nužne stvari, dok posljednji dio govori o trima teorijskim pitanjima, a to su bolesti, uzroci i slučajnosti. S druge strane, praktična medicina dijeli se na dvije vrste, od kojih je jedna manualna, a druga se tiče lijekova koji se propisuju, a ne dobivaju iz hrane. Prvi dio teorijske rasprave započinje poglavljem *De elementis* [O elementima].¹⁴⁶ Avicena govori da su od prirodnih stvari najvažniji elementi od kojih su sačinjena tijela te da o njima ispravno zbori Hipokrat, a to su voda, zemlja, vatra i zrak. Potom slijedi poglavlje *De complexionibus* [O temperamentima].¹⁴⁷ U njemu Avicena konstatira da postoje četiri kvalitete koje učenjak može međusobno razlučiti ili povezivati. Osjetilni dodir raspoznaje toplinu i osjeća toplinu, hladnoću, suhoću i vlažnost. Spomenute kvalitete mogu se otkriti iz elemenata koji u određeno vrijeme postoje ili se povećavaju na nekome mjestu. Vrućina se sastoji od vatre i zraka, hladnoća, pak, od zemlje i vode, suhoću čini mješavina vatre i zemlje, a

¹⁴³ Knjiga napisana u rajazu, metru koji se koristi u klasičnoj arapskoj poeziji, a pjesma sastavljena u ovome metru zove se *urjūza*.

¹⁴⁴ Metropolitanska knjižnica, MR 154, fol. 1r.

¹⁴⁵ *Inquid Berroist: Medicina est conseruacio sanitatis et curatio egritudinis* (Isto).

¹⁴⁶ Isto, fol. 2r.

¹⁴⁷ Isto, fol. 3r.

vlažnost mješavina vode i zraka. Za nas je značajan način njihova stvaranja, na temelju kojega možemo razlikovati njihova svojstva i međusobno ih povezivati. Slijedi poglavlje *De humoribus* [O tjelesnim tekućinama]¹⁴⁸, u kojem na početku Avicena ističe činjenicu da je tijelo napravljeno od različitih tekućina koje su različite po boji i temperamentu, tj. od flegme, žute žuči, krvi i crne žuči. Potom raspravlja o svakoj tekućini pojedinačno pa slijede poglavlja *De flegmate* [O sluzi],¹⁴⁹ *De cholera* [O žutoj žuči]¹⁵⁰ *De sanguine* [O krvi]¹⁵¹ i *De melancholia* [O crnoj žuči].¹⁵² Nakon što je iznio glavne karakteristike tjelesnih tekućina, prelazi na četvrtu važnu prirodnu sastavnicu, tj. poglavlje naslovljeno *De membris* [O organima].¹⁵³ Iako u nastavku raspravlja o preostalim trima prirodnim stvarima, one u rukopisu nisu naznačene zasebnim poglavljima, kako je to bio slučaj dosad, nego o njima raspravlja zajedno. Tako opisuje tri duše (*spiritus*) koje reguliraju sve životne procese: *spiritus animalis* sa sjedištem u mozgu, a upravlja osjećajima i gibanjem,¹⁵⁴ zatim *spiritus vitalis* sa sjedištem u srcu i arterijama, a regulira razdiobu krvi i topline¹⁵⁵ te *spiritus naturalis* sa sjedištem u jetri, a upravlja prehranom, stvaranjem krvi i održavanjem tijela.¹⁵⁶ Potom raspravlja o sposobnostima koje proizlaze iz duše (*virtutes*).

Slijedi drugi dio teoretske rasprave koja se bavi nužnim stvarima, a naslovljena je *Rememoratio aliam VI rerum neccessariarum ex quibus primum est aer et est tractatus secundus* [Podsjetnik na ostalih šest nužnih stvari, od koji je prva zrak, a to je drugi traktat].¹⁵⁷ Tekst započinje raspravom o prvoj nužnoj stvari, tj. zraku, a ona se sastoji od nekoliko poglavlja. Prvo poglavlje započinje izlaganjem o promjeni u zraku djelovanjem zvijezda i Sunca (*Transmutatio in aere ex actione stellarum cum Sole*),¹⁵⁸ zatim o promjeni zraka u odnosu na različitosti zemalja i regija (*Remedio transmutationis aeris secundum diuersitatem terrarum et regionum*),¹⁵⁹ o promjeni zraka prema različitostima planina (*Transmutatio aeris secundum diuersitatem montium*),¹⁶⁰ o promjeni zraka s obzirom na more (*Transmutatio aeris ratione*

¹⁴⁸ Isto, fol. 9r.

¹⁴⁹ Isto, fol. 9v.

¹⁵⁰ Iako raspravlja o žutoj žuči, potrebno je spomenuti da naslov ne ističe u rukopisu.

¹⁵¹ Metropolitanska knjižnica, MR 154, fol. 10r.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Intelektualna duša koja upravlja osjetnim funkcijama, prema Platonu.

¹⁵⁵ Senzibilna duša koja upravlja afektima, prema Platonu.

¹⁵⁶ Vegetativna duša koja upravlja prehranom, prema Platonu.

¹⁵⁷ Metropolitanska knjižnica, MR 154, fol. 14r.

¹⁵⁸ Isto, fol. 14v.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto, fol. 15r.

marium),¹⁶¹ o promjeni zraka s obzirom na vjetrove (*Transmutatio aeris ratione uentorum*),¹⁶² o promjeni zraka s obzirom na odjeću (*Transmutatio aeris ratione indumentorum*),¹⁶³ o promjeni zraka od aromatičnih mirisa (*Transmutatio aeris ex odorifeis aromaticis*)¹⁶⁴ i, posljednje, o izboru/utjecaju boja u vidu (*Electio colorum in visu*).¹⁶⁵ Druga nužna stvar o kojoj se raspravlja u tekstu odnosi se na hranu i piće (*Secunda ex necessitate sunt cibi et potus*)¹⁶⁶, unutar kojeg je i poglavlje naslovljeno *De eo quod bibitur, puta de aqua et aliis ab ea* [O onome što se pije, na primjer o vodi i svemu od nje].¹⁶⁷ Potom slijedi poglavlje o trećoj nužnoj stvari, a to su san i budnost (*Tertia ex rebus necessariis sunt sompnus et uigilia*).¹⁶⁸ Četvrta je nužna stvar kretanje i odmor (*Quarta ex rebus necessariis motus et quietis*),¹⁶⁹ dok je peta nužna stvar pražnjenje i punjenje tijela (*Quinta ex rebus necessariis inanitionis et repletionis*).¹⁷⁰ Kao posljednja nužna stvar navodi se djelatnost/aktivnost duše (*Sexta ex rebus necessariis anime activa*).¹⁷¹ Tekst se nastavlja raspravom o stvarima izvan prirode, prvo o bolestima koje nastaju u sličnim organima (*Tractatus de rebus contra naturam et primo de morbis generatis in membris consimilibus*),¹⁷² primjerice, o bolestima od prekomjerne vrućine. Potom slijedi poglavlje koje govori o važnosti pulsa u dijagnostici. U poglavlju naslovljenom *Rememoratio de pulsibus etatum et temporum anni et regionum et sexuum* raspravlja se o utjecaju starosne dobi, godišnjih doba, geografskih uvjeta i spola na sâm puls.¹⁷³ Traktat se dalje nastavlja poglavljem *De signis sumptis a sputo* [O znakovima koji proizlaze iz pljuvačke],¹⁷⁴ nakon čega slijedi poglavlje naslovljeno *Remedio signorum sumptorum ab operationibus epatis* [Lijek za znakove koji proizlaze iz funkcije jetre],¹⁷⁵ a potom slijedi poglavlje o urinu. Kad je riječ o urinu, postoje njegove četiri kategorije o kojima raspravlja. Tako najprije govori o njegovoj boji, potom

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Isto, fol. 15v.

¹⁶³ Isto, fol. 16r.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto, fol. 17r.

¹⁶⁸ Isto, fol. 17v.

¹⁶⁹ Isto, fol. 18v.

¹⁷⁰ Isto, fol. 19r.

¹⁷¹ Isto, fol. 20r.

¹⁷² Isto, fol. 20v.

¹⁷³ Isto, fol. 22r.

¹⁷⁴ Isto, fol. 23r.

¹⁷⁵ Isto, fol. 24r.

o sastavu, sedimentu i mirisima (*Genera urine sunt IIII, et primum de coloribus, secundum de substantiis, tertium de ipostasi et quartum de odoribus*).¹⁷⁶ Tekst nastavlja poglavljem naslovljenim *Rememoratio de ypostasii et quod ypostasis tripliciter uariatur, scilicet colore, loco, substancia, tenui uel grossicia* [Podsjetnik na sediment u urinu i kako se sediment u urinu razlikuje na tri načina: po boji, mjestu i kvaliteti koja može biti gusta ili rijetka].¹⁷⁷ Slijedi poglavlje o lijeku za sediment u urinu (*Remedio substantie ypostasis*),¹⁷⁸ potom raspravlja o znakovima koji se mogu iščitati iz stolice, i to najprije o njezinoj količini (*Rememoratio signorum sumptorum a fecibus et primo ab eorum quantitate*) te o znakovima koji se mogu iščitati iz kakvoće stolice (*Rememoratio signorum sumptorum a qualitate fecis*),¹⁷⁹ nakon čega dolazi poglavlje o uzrocima usporene probave (*De causis tarde egestionis*).¹⁸⁰ Zatim prelazi na poglavlje naslovljeno *Rememoratio signorum ex humore sumptorum* [Podsjetnik na znakove koji se mogu iščitati iz tjelesnih tekućina].¹⁸¹ Tekst se dalje nastavlja raspravom o prognoziranju bolesti. Tako slijedi poglavlje o znakovima koji prognoziraju, i to najprije o onima koji u zdravih ljudi prognoziraju bolest (*De signis pronosticantibus et primo de signis pronosticantibus futurum morbum in sanis*),¹⁸² potom slijedi rasprava o znakovima koji upućuju na dominaciju određene tekućine u organizmu, i to najprije podsjetnik na znakove koji upućuju na žutu žuč (*Rememoratio signorum colere rubeae significantium*),¹⁸³ na one koji upućuju na crnu žuč/melankoliju (*Rememoratio signorum melancoliam significantium*),¹⁸⁴ na one koji znače prevlast sluzi u tekućinama (*Rememoratio signorum dominium humoris flegmatici significantium*)¹⁸⁵ te na one koji pri bolesti prognoziraju oporavak ili smrt (*De signis prognosticis salutem uel mortem in morbis significantibus*).¹⁸⁶ Slijedi podsjetnik na znanje o dužini i kratkoći bolesti (*Rememoratio scientie longitudinis et breuitatis morbi*)¹⁸⁷ i rasprava o krizi, tj. kriznim trenucima (*De crisi*),¹⁸⁸ i to najprije podsjetnikom na ono što se nužno događa u krizi (*Rememoratio eorum,*

¹⁷⁶ Isto, fol. 24v.

¹⁷⁷ Isto, fol. 25v.

¹⁷⁸ Isto, fol. 26v.

¹⁷⁹ Isto, fol. 27v.

¹⁸⁰ Isto, fol. 28v.

¹⁸¹ Isto, fol. 29v.

¹⁸² Isto, fol. 30r.

¹⁸³ Isto, fol. 31v.

¹⁸⁴ Isto, fol. 32r.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto, fol. 33r.

¹⁸⁷ Isto, fol. 34r.

¹⁸⁸ Isto, fol. 35v.

que necessario debent esse in crisi),¹⁸⁹ potom slijedi podsjetnik na znakove koji označavaju buduću krizu (*Rememoratio signorum futuram crasim significantium*)¹⁹⁰ i na one koji označavaju vrstu buduće krize u pacijenta (*Rememoratio signorum significantium super species crisis future patienti*).¹⁹¹ Slijedi podsjetnik na znakove koji se koriste u prosudbi predviđanja bolesti, naslovljen *Rememoratio canonum quibus utendum in iudicio prof[g]nosticationis*.¹⁹² Time ujedno završava ova cjelina i počinje drugi dio djela *Cantica*.

Drugi dio Aviceninina djela posvećen je medicinskoj praksi, kako je vidljivo i iz samog naslova koji glasi *Incipit pars secunda Canticorum et est pars practice et diuisionis ipsius*.¹⁹³ Ta cjelina započinje podsjetnikom o očuvanju potpuno zdravog tijela u skladu sa zrakom, tj. atmosferom, posebno ljeti (*Rememoratio sani corporis perfecte et primo quam ad aerem et generali et significanter in estate*).¹⁹⁴ Nadalje raspravlja o navikama (*De consuetudine*),¹⁹⁵ zatim o redoslijedu jedenja i njegovu ispravljanju (*De ordine ciborum et rectificatione eorum*),¹⁹⁶ o pravilnom jedenju hrane u količini i kakvoći tijekom ljetnog vremena (*Regimen cibi in quantitate et qualitate tempore estiuo*),¹⁹⁷ o pravilnom pijenju vode (*De regimine in potu aque*),¹⁹⁸ o pravilnom pijenju vina i sličnih pića (*Regimen potus vini et similium*),¹⁹⁹ o pravilnom spavanju i mirovanju (*Regimen sompni et quietis*),²⁰⁰ o pravilnom kretanju i vježbanju (*Regimen motus et exercitii*),²⁰¹ o pravilnom grijanju tijekom zime (*De regimine temperato hyemali*),²⁰² o pravilnom održavanju zdravlja prema godišnjim dobima (*Regimen sanitatis secundum tempora anni*),²⁰³ o pravilnom putovanju, i to najprije o plovidbi (*De regimine iter agentibus et primo de nauigantibus*),²⁰⁴ o pravilnom putovanju u suho i vruće

¹⁸⁹ Isto, fol. 36v.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto, fol. 38v.

¹⁹² Isto, fol. 43v.

¹⁹³ Isto, fol. 44r.

¹⁹⁴ Isto, fol. 45r.

¹⁹⁵ Isto, fol. 46r.

¹⁹⁶ Isto, fol. 46v.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Isto, fol. 47r.

¹⁹⁹ Isto, fol. 47v.

²⁰⁰ Isto, fol. 48r.

²⁰¹ Isto, fol. 48v.

²⁰² Isto.

²⁰³ Isto, fol. 49r.

²⁰⁴ Isto, fol. 49v.

ljetno doba (*De regimine iter agentium per siccum tempore calido et estiuo*).²⁰⁵ Zatim slijedi dio koji se bavi djetetom pa tako govori o djetetu dok je još u majčinoj utrobi (*Rememoratio infantis dum in utero matris existit*),²⁰⁶ potom donosi upute za one koji su ozdravili i starce (*De regimine conualescentium et senum*),²⁰⁷ za one čije je zdravlje oslabjelo u nekom od udova u određenom trenutku (*De regimine eius cuius sanitas est diminuta in aliquo ex membris et non in aliis aut in aliquo tempore et non in alio*)²⁰⁸ te upute za zdravlje onih koji trpe bol u jednom, a ne u ostalim udovima (*De regimine sanitatis illi qui patitur in uno ex membris et non in aliis*).²⁰⁹

Potom slijedi druga cjelina praktične medicine koja raspravlja o vraćanju zdravlja bolesnika s pomoću hrane i lijekova (*Incipit secunda pars Practice De reductione sanitatis in egris cum cibis et medicinis*).²¹⁰ Ona započinje najprije podsjetnikom na vrste lijekova za liječenje bolesti (*Rememoratio specierum medicinarum curatiuarum*),²¹¹ potom slijedi podsjetnik na lijekove za izlučivanje, i to najprije one koji izvlače višak žuči (*Rememoratio medicinarum solutiuarum et primo coleram educentium*),²¹² a potom navodi one koji izvlače višak sluzi (*Rememoratio medicinarum flegma educencium*).²¹³ Tekst se dalje fokusira na poglavlje o nužnosti sastavljanja lijekova za svaku bolest dok ne bude moguće izmjeriti njihovo djelovanje (*De neccessitate compositionis medicinarum in omni membro donec eius operatio pondentur*),²¹⁴ a zatim slijedi podsjetnik o sekundarnim svojstvima jednostavnih lijekova koji uzrokuju sazrijevanje (*Rememoratio uirtutum secundarum medicinarum simplicium et primo maturatiue*),²¹⁵ o lijekovima za omekšavanje (*De medicina mollificatiua*),²¹⁶ o lijekovima za otvaranje (*De medicina aperitiua*),²¹⁷ o lijekovima za čišćenje (*De medicina abstersiua*)²¹⁸ o lijekovima protiv gnojenja (*De medicina putrefactiua*)²¹⁹ i laksativima (*De*

²⁰⁵ Isto, fol. 50v.

²⁰⁶ Isto, fol. 51r.

²⁰⁷ Isto, fol. 53r.

²⁰⁸ Isto, fol. 54v.

²⁰⁹ Isto, fol. 55r.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto, fol. 55v.

²¹² Isto.

²¹³ Isto, fol. 56r.

²¹⁴ Isto, fol. 56v.

²¹⁵ Isto, fol. 58v.

²¹⁶ Isto, fol. 59r.

²¹⁷ Isto, fol. 59v.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto, fol. 60r.

medicina attractiua seu eductiua),²²⁰ a potom slijedi podsjetnik na protuotrove, njihovu primjenu i nazive. Nadalje tekst raspravlja o znakovima bolesti koji se odnose na lošu kvalitetu tople konstitucije (*De signis morbum de mala complexionem calidi significantibus*),²²¹ o onima koji se odnose na lošu kvalitetu hladne konstitucije (*De signis morbos ex mala complexionem frigida significantibus*)²²² te o onima koji se odnose na lošu kvalitetu vlažne konstitucije (*Rememoratio signorum morbos de mala complexionem humida et sic significantium*).²²³ Tekst se nastavlja poglavljem o vrstama i načinima izvlačenja tekućina, i to najprije o krvnim bolestima (*De speciebus et modis euacuationis faciendis et primo in morbis sanguineis*),²²⁴ zatim o uputama i načinu liječenja bolesti koje nastaju iz krvi (*De regimine morborum ex sanguine generatorum*),²²⁵ o bolestima koje nastaju iz žuči (*De morbis a colera generatis*),²²⁶ o uputama i načinu liječenja bolesti koje nastaju iz žuči (*De regimine morborum a colera generatorum*),²²⁷ o bolestima koje nastaju iz sluzi (*De morbis a flegmate generatis*),²²⁸ o uputama i načinu liječenja bolesti koje nastaju iz sluzi (*De regimine morborum ex humore flegmatico generatorum*),²²⁹ o bolestima koje nastaju iz melankolije/crne žuči (*De morbis a melancholia generatis*)²³⁰ te o načinu i liječenju bolesti koje nastaju iz crne žuči (*De curis morborum ex melancholia generatorum*).²³¹

Nadalje slijedi nova rasprava drugog praktičnog dijela, a odnosi se na manualne operacije, tj. kiruršku praksu, te je podijeljena na tri dijela (*Incipit pars secunda practice et est manualis operatio que in tres partes diuiditur et partitur*).²³² Tekst započinje raspravom o operacijama na venama te korisnosti krvi u njima i o operacijama na arterijama, dok se drugi dio ove cjeline odnosi na manualne operacije na mesu (tkivu) (*Pars secunda manualis operationis in carne*),²³³ s poglavljem o manualnim operacijama perforacija u mesu (*De perforatione in carne per manulem operationem*).²³⁴ Posljednji dio kojim i samo djelo *Cantica*

²²⁰ Isto.

²²¹ Isto, fol. 62v.

²²² Isto.

²²³ Isto, fol. 63r.

²²⁴ Isto, fol. 64r.

²²⁵ Isto, fol. 65v.

²²⁶ Isto, fol. 66r.

²²⁷ Isto, fol. 66v.

²²⁸ Isto, fol. 67r.

²²⁹ Isto, fol. 67v.

²³⁰ Isto, fol. 68r.

²³¹ Isto, fol. 68v.

²³² Isto.

²³³ Isto, fol. 70r.

²³⁴ Isto, fol. 71r.

završava odnosi se na manualne operacije na kostima s uvodnim dijelom koji podučava kako se treba pobrinuti za njihovo učvršćivanje (*Pars tertia manualis operationis in ossibus cuius principium docet quomodo in consolidationibus fiat cura ipsorum*).²³⁵ Rukopis završava poglavljem naslovljenim *De cura dislocationis ossium* [O liječenju iščašenja kostiju].²³⁶

Kao što je vidljivo iz samog sadržaja, tekst kodeksa oslanja se na osnove medicinskih koncepcija koje su postavljene u doba antike. Sâm se Avicena, ali i Averroes u rukopisu često pozivaju na mišljenja i teze Hipokrata koje su objedinjene u zbirci *Corpus Hippocraticum*. Radi se o zbirci sastavljenoj od oko 60 djela, nastalih pod Hipokratovim utjecajem, a autorstvo nekih od njih pripisuje se i samomu Hipokratu (*O svetoj bolesti, O zraku, vodi i tlu*, I. i III. knjiga *O epidemijama, Prognostika, O dijetei, O frakturama, Aforizmi*). Tako se u rukopisu spominju Hipokratova djela *Vita brevis*,²³⁷ *De humana natura*²³⁸ i *Liber Aphorismorum*.²³⁹ Sama je Hipokratova fiziologija humoralna i temelji se na (ne)ravnoteži tjelesnih tekućina (krv, sluz, crna i žuta žuč). Bolest nastaje kao posljedica poremećene ravnoteže, a u razvoju svake bolesti postoje kritični dani. Osim poziva na Hipokratove teze, vrlo često se u rukopisu spominju mišljenja i teze drugog antičkog autoriteta – Galena – izrečeni, primjerice, u njegovim djelima *De elementis*²⁴⁰ i *De uirtutibus naturalibus*,²⁴¹ a često se u tekstu spominje i Aristotel (384 pr. Kr. - 322 pr. Kr.). Od arapskih liječnika spominje se Johannitius (Hunayn ibn Ishaq al-Ibadi, 809 – 873) i Ali ibn Ridwan (oko 988 – oko 1061), ali i andaluzijski liječnici Abulcasis (Al-Zahrawi, 936 – 1013) i Avenzoar (Abu l-'Ala' Zuhr, 1094 – 1162).

Djelo Cantica i prijenosi medicinskih teorija

Prve medicinske teorije u antičkoj Grčkoj vežu se uz filozofe prirode koji su djelovali u 6. stoljeću pr. Kr. Tales iz Mileta (oko 624? pr. Kr. - oko 547 pr. K.) smatrao je da je sve sastavljeno od jedne pratvari – vode. Anaksimn (585 pr. Kr. - 525 pr. Kr.) smatra da je to zrak, Heraklit iz Efeza (535 pr. Kr. - 475 pr. Kr.) prauzrok svega vidi u vatri koja je u vječnom pokretu i mijenjanju. Parmenid (5. st. pr. Kr.) uvodi dvojtvo vatre i zemlje, a Hipon (5. st. pr. Kr.) vatre i vode. Empedoklo (oko 490 pr. Kr. – oko 432 pr. Kr.) konačno postavlja teoriju o četirima osnovnim počelima ili sastavnicama (koje zove „korijenima stvari“, a ne rabi

²³⁵ Isto, fol. 71v.

²³⁶ Isto, fol. 72r.

²³⁷ Isto, fol. 1v.

²³⁸ Isto, fol. 3v.

²³⁹ Isto, fol. 43v.

²⁴⁰ Isto, fol. 2b.

²⁴¹ Isto, fol. 10v.

riječ *στοιχεῖον*, *stoikheion*, koja se na latinski obično prevodi riječju *elementum*, tj. element), a to su vatra, voda, zemlja i zrak te o njihovim primarnim svojstvima. Od njih nastaje cjelina svega što jest, i to miješanjem i sastavljanjem u različitim omjerima, te propada rastavljanjem pod utjecajem dviju sila, tj. ljubavi (*φιλότης*, *philótēs*) i razdora (*νεῖκος*, *neĩkos*).²⁴² Pitagora (oko 570 pr. Kr. - oko 495 pr. Kr.) oblikovao je razmišljanja o harmoniji i ulozi brojeva u prirodnim zbivanjima, što je utjecalo na liječnika Alkmeona iz Krotona (5. st. pr. Kr.) koji je smatrao da je bolest poremećaj prirodne ravnoteže elemenata i sila u organizmu. Na dinamici i borbi suprotnosti nastavila su se i Heraklitova razmišljanja, a ujedno se razvija i atomistički pogled na svijet (Leukip i Demokrit) koji itekako utječe na razvoj prirodne filozofije, ali i same medicine.²⁴³

Usporedno s razvojem filozofskih koncepcija koje prirodne pojave te funkciju ljudskog organizma smještaju unutar određenih teoretskih premisa, praktična se medicina odvaja od mistike i okreće prema empiriji, promatranju, bilježenju i eksperimentu. Uz Asklepijeve hramove, ali i neovisno o njima razvijale su se medicinske škole, od kojih su najpoznatije bile u Knidu, Kosu i Krotonu.²⁴⁴ Škole su se međusobno razlikovale i zastupale donekle različita teoretska i praktična stajališta. Tako je Knidska škola bila više okrenuta klasifikacijama bolesti i što točnijoj dijagnozi, dok je ona u Kosu tražila što točniju prognozu ishoda bolesti i bavila se općim terapijskim mjerama. Iz škole na otoku Kosu potječe Hipokrat, vodeća figura antičke medicine. Samom Hipokratu te njegovoj kasnijoj školi pripisuje se već spomenuto golemo djelo *Corpus Hippocraticum*, zbirka medicinskih rukopisa koja je postala medicinska Biblija praktički do 18. stoljeća. Prema Hipokratovim načelima, a temeljeći se na prethodno spomenutim četirima sastavnicama (elementima), ljudski je organizam sastavljen od četiriju tjelesnih sokiva, a to su krv, sluz, žuta i crna žuč. Kada je odnos tih sokova pravilan, čovjek je zdrav, a kada se poremeti, nastaje bolest. Ta tzv. humoralna teorija definirana je i pojedinim kvalitetama elemenata, a to su toplo, hladno, vlažno i suho, pa je voda hladna i vlažna, zemlja hladna i suha, zrak topao i vlažan, a vatra topla i suha. Karakteristike elemenata određuju i svaku pojedinu tjelesnu tekućinu. Hipokratova razmišljanja preuzeli su i dogmatici te su se dalje dopunjavala unutar velikih filozofskih koncepcija koje su postavili Platon (428 ili 427 pr. Kr. - 347 ili 348 pr. Kr.) i Aristotel.²⁴⁵ Stapanjem Hipokratovih učenja i Aristotelove filozofije nastaje dogmatski smjer antičke medicine. Važno je napomenuti da se u antičko vrijeme, posebice u doba helenizma te rimske prevlasti, javljaju i brojne druge

²⁴² GUTHRIE 1965: 122-263.

²⁴³ Usp. LONG 1999.

²⁴⁴ GRMEK 1970: 357.

²⁴⁵ LONG: 271-289.

škole koje su donekle modificiranog stajališta. Tako se u Aleksandriji razvija medicinska škola eklektičkog usmjerenja koja sakuplja zapadnjačke i istočnjačke medicinske tradicije. Anatomska i fiziološka otkrića Aleksandrijske škole pokazala su da mnoge hipoteze dogmatske škole nisu točne. U to se doba razmišljalo i o tome kako medicini nije potreban teoretski okvir, već da se treba temeljiti na kliničkom iskustvu, izravnim opažanjima o simptomima bolesti i djelovanjima lijekova. Ta je Aleksandrijska empirijska škola dala poticaj daljnjem razvoju farmakologije i kirurgije. Otklon od humoralnih teorija i koncepcija dogmatičke škole u rimsko doba činili su i metodičari koji glavni uzrok nastanka bolesti ne vide u tekućinama, već u solidnim strukturama i njihovu tonusu. Sinteza i logična shematizacija antičke grčko-rimske medicine nastaje u 2. stoljeću, preko nekolicine onodobnih liječnika, od kojih je najpoznatiji Galen, čiju je medicinsku ostavštinu Zapad upoznao u ranom srednjem vijeku na temelju arapskih prijevoda i koji se uz Hipokrata postavio kao glavni medicinski autoritet u stoljećima koja se slijedila.

U vrijeme cara Justinijana bilo je rasprostranjeno pisanje opsežnih medicinskih djela kompilatornog karaktera. Baš ta su djela postala značajna za zapadnu kulturu jer bi bez njih propao spomen na značajan dio antičkih medicinskih dostignuća. Odlaskom iz Bizanta predstavnika nestorijanske sekte, među kojima je bilo i liječnika, odneseni su na Istok i rukopisi koji su sadržavali antičke medicinske teorije. Nestorijanci u Gondišapuru u Perziji osnivaju medicinsku školu koja je poštovala hipokratska načela. Zahvaljujući prijevodima na sirijski, perzijski i arapski jezik, narodi Bliskog i Srednjeg istoka postaju nasljednici grčko-rimske medicinske tradicije. Prevođenje na arapski jezik te samo prihvaćanje antičke medicinske tradicije bilo je osobito značajno u 9. stoljeću, kada je djelovao prevoditelj na arapski Hunayn ibn Ishaq al-Ibadi (Johannitius) koji je prevodio Hipokrata, Galena, Pavla iz Egeine itd. Vrhunac tzv. arapske medicine veže se uz razdoblje djelovanja perzijskih liječnika Razesa (Ibn Zaharija ar-Razi, 850 – 923) i, naravno, Avicene u 10. i 11. stoljeću. Razes je prije svega bio praktičar, a za sobom je, među ostalima, ostavio golemo medicinsko djelo pod nazivom *Contitens* (al-Hawi), dok je Avicena bio autor brojnih medicinskih djela. Uz djelo *Cantica*, kako je već ranije spomenuto, sastavlja i djelo *Canon medicinae* (al-Kanun), u kojem je prikupio i sistematizirao cjelokupno medicinsko znanje svojega vremena te načinio svojevrsan kodeks nepromjenjivih zakona medicine. Avicena je svojim djelima, uz Hipokrata i Galena, bio nositelj zapadnjačke znanstvene medicine tijekom dugog niza stoljeća.²⁴⁶

Antički su medicinski tekstovi posredstvom bizantskih kompilacija i nestorijanskih prijevoda na sirijski, a potom na perzijski i arapski jezik sačuvani te nanovo prevedeni na jezike poznate u Europi, prije svega na latinski. Antičko medicinsko nasljeđe, dodatno obogaćeno arapskim medicinskim saznanjima,

²⁴⁶ GLESINGER 1954: 106-112.

posebice na području korištenja ljekovitim supstancijama i kirurškim tehnikama, vraća se tako u srednjovjekovnu Europu. Područje južne Italije bilo je u stalnim trgovačkim doticajima s arapskim svijetom pa je postalo mjestom ulaska arapske medicine u Europu. Tako Cassiodorus (485 – 585) u benediktinskom samostanu Vivarium u južnoj Italiji osniva prevodilačku i prepisivačku školu. Benediktinac iz Monte Cassina Alphanus 1063, putujući u Konstantinopol, dolazi do grčkih medicinskih tekstova koji preko latiniziranih prijevoda daju uvid u galenizam. U samostanu u Monte Cassinu nadalje se prevode arapski medicinski tekstovi. Tome je bio razlog taj što je u tom samostanu djelovao orijentalni prevoditelj Konstantin Afrički (oko 1010/1020 – 1087) koji je preveo Hipokratove aforizme i Galenovu Mikrotehnu te iz čijih je prijevoda nastala *Articella*, zbirka medicinskih traktata iz koje je srednjovjekovni student učio o hipokratsko-galenskoj teoriji.²⁴⁷ U južnoj Italiji, u blizini spomenutog samostana, nastaje i prva medicinska škola, i to u Salernu potkraj 9. stoljeća, koja se koristi prevedenim medicinskim tekstovima te samostalno vrši anatomske sekcije i medicinska promatranja. Uz područje južne Italije i Konstantinove prijevode, ulazak arapskih rukopisa u Europu zabilježen je i u Španjolskoj, gdje je u Toledu u 12. stoljeću postojala prevodilačka škola u kojoj se kao prevodilac medicinskih djela istaknuo već spomenuti Gerardo iz Cremona. U južnoj Francuskoj, u Montpellieru, također se razvija medicinska škola koja je bila pod snažnim arapskim i židovskim utjecajem. Ondje je djelovao i najistaknutiji srednjovjekovni liječnik, već spomenuti katalonac Arnaldo iz Villanove.²⁴⁸ Dvanaesto stoljeće tako otvara put novim koncepcijama i svjetonazorima te označava prekretnicu u srednjem vijeku. Šire se vidici ljudske spoznaje koje je dijelom potaknula i ponovno otkrivena antička baština, sačuvana i oplemenjena arapskom kulturom.

Aviceninovo djelo *Cantica* tipičan je primjer sublimata antičkih medicinskih doktrina, prenesenih zahvaljujući prijepisima starih antičkih tekstova u novi kulturni milje te novim iskustvima, učenjima i saznanjima koja su se razvila u vremenu i prostoru u kojem je autor djelovao. Nasljeđujući teoretske obrasce antičkih filozofa i liječnika te usmjerenost k promatranju bolesnika, njegovih simptoma i znakova bolesti, Avicena je nadogrudio širok sustav znanja baštinjenih iz svojeg kulturnog miljea te ostalih kultura koje su na taj milje utjecale, a koje su dolazile s istočnih strana. To se prije svega odnosilo na vrlo široku i temeljitu upotrebu različitih ljekovitih sredstva te manualnih zahvata, od puštanja krivi i kirurške prakse, posebice vrućim nožom, pa do ortopedske prakse. Cjelokupan rukopis slijedi logičan redoslijed koji započinje teoretskim raspravama o liječenju bolesti

²⁴⁷ GRMEK 1970: 358-360.

²⁴⁸ PORTTER 1997: 106-108.

i onome što se događa s tijelom iz razloga koji nisu u vezi sa samim tijelom te raspravama koje ulaze u pojedine kategorije i tematske probleme u vezi sa samom praksom.

Iz sadržaja Aviceninina djela razvidne su brojne medicinske doktrine i filozofska stajališta, ali jednako takom može se zapaziti da je i sama knjiga, kao objekt, važljani svjedok prijenosa tih znanja. Knjiga upućuje na putove prenošenja znanja, ali i mjesta na kojima su se sabirala određena znanja ili barem mogućnosti koje su ta znanja mogla dati. Posjedovanjem *Cantice* u svojoj biblioteci Zagreb se uz sveučilišna središta poput Pariza, Oxforda, Cambridgea, Beča i Münchena smjestio među nevelik broj lokacija gdje se zatekao takav rukopis, iako u to doba nije bio sveučilišni centar. To je dokaz da su naši prostori itekako pratili onodobne trendove i bili uključeni u europska intelektualna i znanstvena gibanja i prijenose znanja. Navedenom su svakako pridonosili i naši učenjaci i studenti koji su u želji za intelektualnim usavršavanjem odlazili u udaljena sveučilišna središta. Prisjetimo se Hermana Dalmatina koji je zbog svoje osobne intelektualne znatiželje, ali i nadarenosti putovao diljem tadašnje Europe i Male Azije u nastojanju za razmjenom kulturnih i znanstvenih ideja, čime je zapravo uspostavljena spona između arapskih i bizantskih intelektualaca Istoka te onodobnih kršćanskih učenjaka s europskog Zapada. I sâm je, ovladavši arapskim jezikom, prevodio djela s arapskog na latinski jezik, primjerice, astrološke rasprave Abumašara koje su imale veliku ulogu u upoznavanju zapadne Europe s Aristotelovom filozofijom. I mnoge studente iz dalmatinskih gradova, većinom iz patricijskih ili bogatih pučanskih obitelji, upućivalo se na studije u Bolognu ili Padovu, dok su oni iz kontinentalnih predjela u potrazi za znanjem odlazili u sveučilišne centre zapadne Europe. Vraćajući se s europskih sveučilišta, donosili su u Hrvatsku razna djela, a među njima i ona samog Avicene. O tome svjedoče i hrvatske knjižnice koje posjeduju rukopise i drugih, a ne samo medicinskih Avicenininih spisa prevedenih na latinski jezik. Najviše Avicenininih djela u rukopisima, nastalih u 13. i 14. stoljeću, danas posjeduju Dominikanska knjižnica u Dubrovniku, od kojih su među poznatijima rasprave *De anima* (cod. 20, ff. 41ra-74rb), *Logica*, *De universalibus* (cod. 63, ff. 66, dvostupačno), *Physica* (cod. 20, ff. 1ra-33va), *Metaphysica* (cod. 63, ff. 1ra-66ra) i Pseudoavicenin spis *De caelo et mundo* (cod. 20, ff. 33va-40vb). Spomenimo i činjenicu da su mnogi stanovnici srednjovjekovnih dalmatinskih komuna u svojim osobnim bibliotekama posjedovali Aviceninina djela. Izdvojimo slučaj šibenskog komunalnog liječnika Antuna de Spilimbergo koji je, skupljajući knjige, osobitu pozornost posvetio nabavi i čitanju knjiga vezanih uz svoje zanimanje, odnosno medicinu. Na temelju sačuvanog inventara iz 1465. razvidno je kako je Antun posjedovao nekoliko kodeksa Avicenininih djela. Ona su popisana i navedena u inventaru kao *Libro dicto Iacobi Foreli sopra primo de Uicena*, odnosno knjiga Jakova Forellija o Aviceni, zatim je popisano nekoliko knjiga

čiji je autor bio sâm Avicena – *Liber uno de Uicena, Liber grando dicto quarta de Vicena, Liber grando dicto quinta de Vicena*.²⁴⁹ Sve navedeno svjedoči kako je naše područje bilo itekako uključeno u tadašnje tekovine znanstvenih misli i cirkulaciju samih knjiga, čemu je zasigurno pridonio i geografski položaj Hrvatske, koja se u razdoblju srednjeg vijeka nalazila na sjecištu putova trgovine, ali i znanja između Zapada i Istoka.

Zaključak

Rukopis koji je bio predmet istraživanja ovog rada – medicinski kodeks naslovljen *Cantica canticorum cum commento Averois* arapskog filozofa i liječnika Avicene s komentarima Averroesa – na latinski je jezik u 13. stoljeću preveo francuski liječnik Armengaud Blažev iz Montpelliera, čime je upoznao europske liječnike s još jednim važnim Aviceninim medicinskim djelom. Točna godina nastanka prijevoda zasad nije poznata, no ono što sigurno znamo na temelju sačuvanih prijepisa jest da je ono prevedeno u razdoblju od 1283 do 1294.

Rukopisni primjerak iz Metropolitanske knjižnice u Zagrebu potječe iz 14. stoljeća, no kako i kada je došao u Zagreb, nije poznato. U posjedu zagrebačke katedralne crkve nalazi se zasigurno od tridesetih godina 15. stoljeća. Moguće je da je bio u vlasništvu biskupa Jakova iz Piacenze, koji je i sâm bio liječnik te ga je za vrijeme obnašanja biskupske službe donio u Zagreb. Nažalost, nije poznat ni prepisivač samog rukopisa, pa tako ni njegova provenijencija, tj. mjesto nastanka samog prijepisa. Na temelju paleografske i ortografske analize rukopisa vidljivo je kako se on uklapa u standardne obrasce rukopisa nastalih u 14. stoljeću. Pisan je knjiškom gotičkom minuskulom, uz mnogobrojne abrevijacije, dok sama ortografska obilježja ukazuju na tipične karakteristike srednjovjekovnog latinskog jezika.

Iz analize sadržaja rukopisa *Cantica canticorum* možemo zaključiti kako je to djelo tipičan primjer sublimata antičkih medicinskih doktrina, prenesenih zahvaljujući prijepisima starih antičkih tekstova u novi kulturni milje te novim iskustvima, učenjima i saznanjima koja su se razvila u vremenu i prostoru u kojem je autor djelovao. Nasljeđujući teoretske obrasce antičkih filozofa i liječnika te usmjerenost k promatranju bolesnika, njegovih simptoma i znakova bolesti, Avicena je nadgradio širok sustav znanja, baštinjenih iz svojeg kulturnog miljea, te ostalih kultura koje su na taj milje utjecale, a koje su dolazile s Istoka. To se prije svega odnosilo na vrlo široku i temeljitu upotrebu različitih novih ljekovitih sredstva te manualnih zahvata, od puštanja krivi pa do kirurške i ortopedske prakse.

Uz analizu Avicena djela *Cantica canticorum*, ovaj rad predstavio je i dosadašnja istraživanja medicinskih rukopisa u Hrvatskoj te naveo pojedine knjižnice

²⁴⁹ BUDEČ 2014:79-98; GRBAVAC I DUGAC 2018: 35-53.

za koje se trenutno zna da sadrže te rukopise i u kojima su oni dostupni. Razmatrajući dosadašnja istraživanja, može se zaključiti da je zanimanje za medicinske kodekse i njihovu analizu započelo početkom 20. stoljeća, da su se u narednim desetljećima valorizirali postojeći kodeksi i njihovi katalogi te da su provedena određena sustavnija i detaljnija istraživanja pojedinih kodeksa, posebice od strane Mirka Dražena Grmeka. Zaključuje se da je broj sačuvanih kodeksa obiman te da je to tema koja svakako može biti predmetom daljnjih istraživanja, napose svakog pojedinog kodeksa kao vrijednog povijesnog artefakta koji sadržava medicinska i filozofska znanja iz razdoblja srednjeg vijeka, ali i prethodnih perioda i kultura jer sažimlju znanje antičkog i arapskog nasljeđa.

Iz provedenih istraživanja, čiji su rezultati predstavljeni u ovom radu, može se zaključiti kako su srednjovjekovni medicinski kodeksi vrijedni artefakti za praćenje putova širenja znanja te percepcije antičke medicinske i filozofske misli unutar arapskih i srednjovjekovnim medicinskih doktrina. Postojanje vrijednih srednjovjekovnih medicinskih kodeksa unutar tadašnje knjižnice zagrebačke katedralne crkve, ali i onodobnih privatnih knjižnica na području Hrvatske, revitalizira važnost naših prostora u prijenosu znanja te proširuje spoznaje o međusobnim komunikacijama i interesu za medicinska djela.

Bibliografija

Izvor

Metropolitanska knjižnica, MR 154.

Literatura

BAKHTIAR, Laleh. 2013. *Avicenna. Poem on Medicine (Urjuza fi'l tibb). A textbook on traditional medicine*. Chicago: Great Books of the Islamic World, Inc.

BARLE, Janko. 1902. 0 zdravstvu staroga Zagreba. Zdravstvena pravila i liečničke knjige. *Liječnički vjesnik* 24/1: 21-24.

BEAULIEUX, Charles, Paul DESCHAMPS (prir.). 1918. *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France: Université de Paris et Universités des départements*. Paris: Plon-Nourrit et cie.

BJORK, Robert E (ur.). 2010. *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*. Vol. 1: A – C. New York: Oxford University Press.

BUDEČ, Goran. 2014. Kultura čitanja u kasnosrednjovjekovnom Šibeniku. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 32: 79-98.

BURNETT, Charles. 2001. Learn knowledge of arabic poetry, rhymed prose, and didactic verse from Petrus Alfonsi to Petrarch. U *Poetry and Philosophy in the Middle Ages: A Festschrift for Peter Dronke*, ur. John Marenbon, 29-62. Leiden – Boston – Köln: Brill.

- COXE, Henry Octavius. 1842. *Catalogue of manuscripts in the library of All Souls College*. Oxford: T. Combe.
- ČUČIĆ, Vesna, Stjepan KRASIĆ. 2010. *Izložba/Exhibition Medicina u Dubrovniku kroz stoljeća. Iz zbirke Znanstvene knjižnice i Dominikanskog samostana u Dubrovniku / Medicine in Dubrovnik throughout centuries from the collection of Research library and Dominican monastery in Dubrovnik*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik – Dubrovačke knjižnice Dubrovnik.
- DADIĆ, Žarko. 2015. *Povijest znanosti i prirodne filozofije u Hrvata (s osobitim naglaskom na egzaktne znanosti)*. Knj. 1: *Srednji vijek*. Zagreb: Izvori.
- GLESINGER, Lavoslav. 1954. *Medicina kroz vjekove*. Zagreb: Zora.
- GLORIEUX, Palémon. 1971. *La Faculté des Arts et ses maîtres au XIIIe siècle*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- GRBAVAC, Branka, Željko DUGAC. 2018. The Wills of Dalmatian Physicians and Their Family Members From the 14th and First Decade of the 15th Century. *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 37: 35-53.
- GRMEK, Mirko Dražen. 1955. Srednjovjekovni salernski medicinski rukopis u Arhivu Jugoslavenske akademije. *Starine JAZU* 45: 151-171.
- GRMEK, Mirko Dražen. 1958. Rasprava Arnalda iz Villanove o crnoj magiji. *Starine JAZU* 48: 217-229.
- GRMEK, Mirko Dražen. 1963. Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. U *Rasprave i građa za povijest nauka*. Knj. 1, ur. Hrvoje Iveković, Mirko Dražen Grmek, 259-342. Zagreb: JAZU.
- GRMEK, Mirko Dražen (ur.). 1970. „Povijest medicine“. U *Medicinska enciklopedija*. Sv. 5. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- GRMEK, Mirko Dražen 1990. La vie mouvementée de Jacques de Plaisance, médecin du roi, lecteur universitaire et évêque de Zagreb. *Croatica Christiana periodica* 14/25: 31-50.
- GUTHRIE, William K. C. 1965. Empedocles. U *A History of Greek Philosophy*. Vol. 2: *The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HARDWICK, Charles, Henry RICHARDS LUARD. 1858. *A catalogue of the manuscripts preserved in the Library of Cambridge University Library of the University of Cambridge*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press.
- KNIEWALD, Dragutin (ur.). 1944. *Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- KRUEGER, Haven C., R. H. MAJOR (ur.). 1963. *Avicenna's Poem on Medicine*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- KUTLEŠA, Stipe (ur.). 2012. *Filozofski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- LECLERC, Lucien. 1876. *Histoire de la médecine arabe. Exposé complet des traductions du grec; Les sciences en Orient, leur transmission en Occident par les traductions latines*. Paris: Ernest Leroux.

- LONG, A. A. (ur.). 1999. *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LUKINOVIĆ, Andrija. 1982. Najstariji sačuvani imovnik zagrebačke katedrale (1394). *Croatica Christiana periodica* 6/9: 66-89.
- MAGIĆ, Vladimir. 2012. *Metropolitanska knjižnica u Zagrebu: vodič*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- MARKOV, Antun. 1944. Katalog metropolitanskih riedkosti. U KNIEWALD 1944: 505-550.
- MCVAUGH, Michael R. 1993. *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the crown of Aragon 1285-1345*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCVAUGH, Michael R. 1997. Armengaud Blaise as a translator of Galen. U *Texts and contexts in ancient and medieval science: Studies on the occasion of John E. Murdoch's seventieth birthday*, ur. Edith Sylla, Michael R McVaugh, 115-133. Leiden: Brill Academic Publisher.
- MCVAUGH, Michael R., Dolores FERRE. 2000. *The Tabula Antidotarii of Armengaud Blasi and Its Hebrew Translation*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- MONTAGUE RHODES, James, John WILLIS CLARK. 1899. *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of Peterhouse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NIMROUZI, Majid, Alireza SALEHI, Alireza AHMADI, Hossein KIANI. 2015. Avicenna's medical didactic poem: Urjuzehtebbi. Avicenina medicinska didaktička pjesma: Urjuzehtebbi. *Acta medico-historica Adriatica* 13/2: 45-56.
- OMONT, Henri. 1885. Notice sur les collections de manuscrits de Jean et Guillaume Budé. *Bulletin de la Société de l'histoire de Paris* 12: 100-113.
- POTTER, Roy. *The greatest benefit to mankind*. London: Fontana Press.
- ŠANJEK, Franjo. 1979. Blaženi Augustin Kažotić, Trogiranin (o. 1260-1323). Bio-bibliografski podaci. *Croatica Christiana periodica* 3/4: 133-154.
- ŠANJEK, Franjo. 2005. *Latinska paleografija i diplomatika*. Zagreb: Hrvatski studiji.
- ŠANJEK, Franjo, Branka GRBAVAC (prir.). 2017. *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Školska knjiga.
- THALLER, Lujo. 1944. Sredovječni medicinski rukopisi zagrebačke stolne crkve. U KNIEWALD 1944: 573-596.
- TKALČIĆ, Ivan Krstitelj. 1881. Dva najstarija inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV i XV vieka. *Starine JAZU* 13: 119-149.
- VEGETTI, Mario. 1999. The Culpability, responsibility, cause: Philosophy, historiography, and medicine in the fifth century. U LONG 1999: 271-289.
- YOUNG, John, Patrick HENDERSON AITKEN. 1908. *A catalogue of the manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow*. Glasgow: James Maclehose and Sons.

Medieval Manuscript copy of Avicena's medical work *Cantica canticorum cum commento Averrois* from Metropolitan Library in Zagreb

The paper presents a research of a manuscript copy of the medical work *Cantica canticorum cum commento Averrois*, which is kept in the Metropolitan Library in Zagreb, and the translation was made in the 14th century. This codex has been subjected to paleographic and orthographic analysis and historical medical conceptualization of content. In addition to presenting hitherto unknown data on this codex, the paper provides an overview of other medieval medical codices that are part of the Metropolitan Library's collection as well as others kept in other libraries in Croatia, and presents the results of their previous research. The paper highlights medieval medical codices, and especially the analyzed *Avicenna Codex*, as important artifacts for tracing the ways of spreading knowledge and perceptions of ancient medical and philosophical thought within Arab and medieval medical doctrines.

Keywords: medical codices, medieval manuscripts, history of medicine, the Middle Ages, Avicenna, Averroes, *Cantica canticorum*, Metropolitan Library

Ključne riječi: medicinski kodeksi, srednjovjekovni rukopisi, povijest medicine, srednji vijek, Avicena, Averroes, *Cantica canticorum*, Metropolitanska knjižnica

Branka Grbavac
Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU
Odsjek za povijesne znanosti
Strossmayerov trg 14
10000 Zagreb
bgrbavac@hazu.hr

Željko Dugac
Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU
Odsjek za filozofiju znanosti
Ante Kovačića 5
10000 Zagreb
dugachazu@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
53
BROJ 3

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo consists of the letters 'FF' in a stylized, bold font, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 3

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Gostujući urednici / Guest Editors
Vlasta Švoger i Željko Dugac

Uredništvo / Editorial Board
Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Poseban broj
Proizvodnja i cirkulacija znanja

Special Issue
Production and Circulation of Knowledge

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*